

Περὶ τοῦ Βιβλίου τοῦ Παύλου Φλορένσκι «Στῦλος καὶ Ἑδραίωμα τῆς Ἀλήθειας» –Κριτικὴ τῆς Σοφιολογίας–*

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΙΕΒΤΙΤΣ**

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΠΡ. ΖΑΧΟΥΜΙΟΥ ΚΑΙ ΕΡΖΕΓΟΒΙΝΗΣ

Γύρω ἀπὸ τὸν πατέρα Παῦλο Φλορένσκι (1882 † ἐκτελέστηκε ἀπὸ τοὺς μπολσεβίκους στὶς 8 Δεκεμβρίου 1937 στὸ στρατόπεδο τοῦ Σολοβέτς), μεγάλο ρώσσο στοχαστή, φιλόσοφο, ἐπιστήμονα, θεολόγο, παραγωγικὸ συγγραφέα πληθῆος φιλοσοφικῶν, θεολογικῶν, καλλιτεχνικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ἔργων, ἔχουν γραφῆ μέχρι τώρα πολλά, ὄχι λιγότερα καὶ γύρω ἀπὸ τὸ γνωστὸ βιβλίον του «Στῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς Ἀληθείας»¹.

* Τὸ ἄρθρο αὐτὸ γράφτηκε ἐν μέρει ὡς ἀπάντηση στὸν Μπόγκνταν Λούμπαρντιτς (ὑφηγητὴ στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Βελιγραδίου), ὁ ὁποῖος ἔγραψε γιὰ τὴν σχέση τοῦ π. Ἰουστίνου Πόποβιτς πρὸς τὸν π. Παῦλο Φλορένσκι καὶ ἄλλους Ρώσσους θεολόγους. Παρ' ὅλο πὸν ὑπάρχουν κάποιες ὁμοιότητες, ὑπάρχουν ὁμως καὶ οὐσιαστικὲς διαφορὲς μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν σημαντικῶν θεολόγων τοῦ 20οῦ αἰῶνος: στὴν *Τριαδολογία*, στὴν *Χριστολογία*, στὴν *Ἐκκλησιολογία*· ὁ π. Ἰουστίνος δὲν ἀναγνωρίζει *μυστικισμό* στὴν Ὁρθοδοξία, ἀλλὰ θεολογεῖ γιὰ τὸν Θεάνθρωπο καὶ τὸν *Θεανθρώπινο ρεαλισμό* ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὁ Π. Φλορένσκι φιλοσοφεῖ γύρω ἀπὸ τὸν «ὄντολογικὸ θεϊσμό» καὶ τοῦ Σολοβιὸφ τὴ «Θεανθρωπότητα», ἐνῶ γιὰ τὸν π. Ἰουστίνον ὑπάρχει ὁ *Θεάνθρωπος* καὶ ἡ Ἐκκλησία ὡς τὸ Θεανθρώπινο Σῶμα Του, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει Θεο-ανθρωπότητα κ.ο.κ. Ἐπίσης ὁ π. Ἰουστίνος, κατ' αἴτηση τῆς Ἱεράς Συνόδου, τὸ 1935, ἔγραψε κριτικὴ ἀναφορά κατὰ τῆς Σοφιολογίας τοῦ Σ. Μπουλγκάκοφ, ἐμμέσως καὶ κατὰ τῆς Σοφιολογίας τοῦ Π. Φλορένσκι (καίτοι δὲν τὸν ἀνέφερε ὀνομασί). Τὸν σέβεται γιὰ τὸ μαρτυρικὸ του τέλος (ἀλλὰ ὄχι ὡς Ἅγιον).

** Ὁ Ἐπίσκοπος Ἀθανάσιος Γιέβτιτς εἶναι Ὁμότιμος Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Βελιγραδίου.

1. «Στῦλος καὶ Ἑδραίωμα τῆς Ἀληθείας. Ἡ πείρα τῆς ὀρθοδόξου θεοδικίας σὲ δώδεκα ἐπιστολές», ἐκδ. «Ὀδός», Μόσχα 1914, σσ. 814 (ἄφρατ ἀνατύπ. «Ἀλήθεια», Μόσχα 1990· προστέθηκε μὲ νέα στοιχειοθεσία: σελ. 817-826; Παράρτημα: Εἰσαγωγικὸς λόγος κατὰ τὴν ὑποστήριξη γιὰ τὸν βαθμὸ τοῦ διδάκτορος τοῦ βιβλίου «Περὶ τῆς Πνευματικῆς Ἀληθείας», Μόσχα 1912, ἐκφωνηθεὶς στὶς 19 Μαΐου 1914· σελ. 827-837; ΗΓΟΥΜ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ (ΤΡΟΥΜΠΑΤΣΕΦ), Ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ βιβλίου *ΣκΕΑ*). - Γιὰ τὰ ὑπόλοιπα ἔργα τοῦ ΠΦ χρησιμοποιοῦμε τὴν ἔκδοσι: Ἱερέως Π.Φ., Συγγράμματα σὲ τέσσερις τόμους, Ἐκδ. «Σκέψι», Μόσχα 1994-1998. Ἐπίσης: *Στά*

Ἔνας ἀπὸ τοὺς περισσότερο κοπιάσαντες γιὰ τὴν μετὰ θάνατον δημοσίευση τῶν ἀγνώστων καὶ ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Φλορένσκι, ὁ ἡγούμενος Ἀνδρόνικος Τρουμπάτσεφ, ἐγγονὸς ἐξ ἀδελφῆς τοῦ π. Παύλου, γράφει: «Ἡ ἔκδοσις τοῦ βιβλίου τοῦ *Στύλου* προκάλεσε εὐρεία πολεμική, ἡ ὁποία δὲν ἔπαυσε μέχρι καὶ σήμερα». Μιλώντας γιὰ τὶς διαδοχικὲς ἐκδοχὲς τοῦ βιβλίου², ὁ αὐτὸς Τρουμπάτσεφ παραθέτει τὰ λόγια τοῦ ἰδίου τοῦ Φλορένσκι (ἀφιέρωση τοῦ βιβλίου στὸν Π. Α. Ἀλφέροφ 9.2.1914): «Τὸ βιβλίον ἐξιικονίζει τὴ ζωὴ μου τὴ στιγμὴ ἐκείνη πού μέσα μου ἀπεφάσισα νὰ μεταπηδήσω στὴν (Θεολογικὴ) Ἀκαδημία, ἀποτελεῖ δηλαδὴ ἔκφρασις τῆς ἐσωτερικῆς μου καταστάσεως στὸ 4ο ἔτος (=1904) τοῦ Πανεπιστημίου». Τὸ βιβλίον, ἐπομένως, ἄρχισε νὰ ἐκκολλάπεται στὸ 22ο ἔτος τοῦ βίου τοῦ νεαροῦ Φλορένσκι. Εἶναι ἀξιοθαύμαστη ἡ εὐρυμάθεια πού ἦδη τότε φανέρωσε, καὶ τὴν ὁποία ὀλοένα καὶ συμπλήρωνε μέχρι τὴ δημοσίευσίς τῆς τελικῆς παραλλαγῆς τοῦ *Στύλου* τὸ 1914. Δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν ἀργότερα ἄλλαξε κάτι στὸ βιβλίον ἢ τὸ ἐπεξεργάστηκε (βλ. τὴν τελευταία ὑπόσημείωση 24). Παρ' ὅλο πὺν γύρω ἀπὸ τὸν ὀγκωδέστατο *Στύλον* (840 σελίδες, μὲ 1056 ὑπόσημειώσεις!) ὑπάρχουν πολλὰ θετικὰ νὰ εἰπωθοῦν, ἐμεῖς θὰ τὰ ἀφήσουμε γιὰ ἕνα ἐκτενέστερο κείμενο. Ἐδῶ θὰ ὑποδείξουμε ἐν συντομίᾳ μερικὲς οὐσιαστικῶς

τέκνα μου. Ἀπομνημονεύματα παρελθουσῶν ἡμερῶν, Μόσχα 1992. – Μεμονωμένες ἐκδόσεις πού ἐπιμελήθηκε ὁ Ἄ. Τρουμπάτσεφ, καθὼς καὶ τὶς ἐργασίες του περὶ τοῦ Π.Φ. – Πρόσφατα ἐξεδόθη στὴ Ρωσία ἐκτενὲς βιβλίον (824 σελίδες) μὲ 40 κείμενα γύρω ἀπὸ τὸν Π.Φ., ἀπὸ τὰ ὁποῖα κάποια εἶναι ἀφιερωμένα εἰδικὰ στὸ βιβλίον *Στύλος: Φλορένσκι: pro et contra*. Ἡ προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Παύλου Φλορένσκι ἀποτιμώμενα ἀπὸ ῥώσους στοχαστὲς καὶ ἐρευνητῆς, Ἀνθολογία, ἔκδ. δευτέρα, διορθωμένη καὶ συμπληρωμένη, Ρωσικὸ Χριστιανικὸ Ἀνθρωπιστικὸ Ἰνστιτούτο, Ἀγία Πετρούπολη 2001². – Βλέπε καὶ Σ. Σ. ΧΟΡΟΥΖΠ, Ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Φλορένσκι, Τόμσκ 1999. – Σερβικὲς μεταφράσεις: Ἐκλεκτὰ ἔργα Π. Φλορένσκι σὲ 6 τόμους, Λόγος, Ἀντ/Ζέπερ, Βελιγράδι 2001-2008. Ἐπίσης σειρά ξεχωριστῶν μεταφράσεων τῶν ὀψιμότερων κυρίως ἔργων τοῦ Π. Φλορένσκι. – Ἑλληνικὲς μεταφράσεις: Ἡ ἀντίστροφη προοπτικὴ - Τὸ εἰκονοστάσι, ἔκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2002· Ἡ ζήλεια, ἔκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2006².

2. Πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ τὸ κατ' ἐπιτομὴν καὶ τὸ κατὰ πλάτος περιεχόμενον τοῦ βιβλίου (δηλ. γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐν αὐτῷ Ἐπιστολῶν/Κεφαλαίων), πού δημοσιεύτηκαν ὑπὸ διαφορετικοὺς τίτλους: τὸ ἔτος 1908 βγήκε πρώτη φορὰ σὰν διπλωματικὴ τῆς ἐργασίας (*σύγγραμμα ὑποψηφίου*), τελειώνοντας τὴν Θεολογικὴ Ἀκαδημία Μόσχας, ὑπὸ τὴν ἐπωνυμία «Περὶ τῆς θεοσκευτικῆς ἀληθείας», καὶ περιεῖχε τὴν Εἰσαγωγὴν, τὶς Ἐπιστολὰς 1-10 καὶ τὸν Ἐπίλογον. Τὸ ἔτος 1912 ὁ Π.Φ. ὑπέβαλε στὸ Συμβούλιον τῆς Θ.Α. Μόσχας τὴν δευτέρην ἀναθεωρημένην ἔκδοσιν, ὑπὸ τὴν ἐπωνυμία «Περὶ τῆς πνευματικῆς ἀληθείας», ὡς διδακτορικὴ διατριβή, καὶ τὴν ἐκτύπωσε τὸ 1913 σὲ 2 μέρη, ἀλλὰ χωρὶς τὰ κεφάλαια: Σοφία, Φιλία, Ζῆλος καὶ Γέεννα, μὲ τὴν Εἰσαγωγὴν, τὰ κεφάλαια 1-7, καὶ Σχόλια. Τὴν ὑποστήριξε στὶς 19.5.1914. Κατόπιν τὴν τύπωσε ὁ ἴδιος τὸ 1914 στὴν τελευταία, σημερινὴ ἔκδοσις, ὑπὸ τὸν τίτλον «Στύλος καὶ Ἐδραῖωμα τῆς Ἀληθείας».

ἀνακριβείς θέσεις πού κατατίθενται σέ αὐτόν, εἰδικά στοῦ θέματος τῆς σοφιολογίας.

Στο βιβλίο *Στύλος καὶ ἐδραῖωμα τῆς Ἀληθείας*, στο τέλος τῆς 10ης ἐπιστολῆς *Κτίσις*, ὁ Φλορένσκι φέρνει στο προσκήνιο τὸ θέμα τῆς *Σοφίας*, τὴν σοφιανικὴ *μυστικὴ* «ιδέα» εἴτε «πρόσωπο», τὴν ὁποία μερικοὶ ρωσσοὶ φιλόσοφοι καὶ φιλοσοφοῦντες θεολόγοι ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος πρεσβεύουν, μολονότι γιὰ τὴ «Σοφία» μεταξὺ τους δὲν συμφωνοῦν ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ «τέταρτος», γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο πλέκεται τὸ νέο ψευδοδόγμα; Ὁ Φλορένσκι κατ' ἀρχὴν γράφει γιὰ τὴ «Σοφία», ὅτι «ὁ ἀσκητὴς τὴ βιώνει ὡς ἀγάπη-συμπάθεια πρὸς τὴν κτίση καὶ ἔρωτα γιὰ τὴν κτίση» (δική μας ὑπογράμμιση), καθότι «ἔψαυσε ἐν ἑαυτῷ τὴ δική του ἀπολελυμένη/ἀπόλυτο ρίζα, ἐκείνη τὴ ρίζα τῆς αἰωνιότητος πού τοῦ ἔχει δοθῆ διὰ τῆς συμμεθέξεως στοὺς κόλπους τῆς Τριαδικῆς ἀγάπης»³. Ὡς ἡ ἐν συνεχείᾳ 11η ἐπιστολὴ εἶναι ἀφιερωμένη στὴ «Σοφία», καὶ σ' αὐτὴν τὸ σύνολο θέμα εἶναι ἡ κτίση: «ἐν τῷ κόσμῳ μᾶς ἀποκαλύπτεται πρὸς θεοῦ ἡ ὑπέρκαιος πρωτόκτιστος κτίσις». Καὶ παρακάτω, ὅλα σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο εἶναι ἐπικεντρωμένα «στοῦ Ἀπόλυτο Κάλλους», καὶ ὄχι στὸν

3. *Στύλος*, 318· προβλ. σελ. 328: «ἡ αἰωνία ρίζα τῆς ὅλης κτίσεως διὰ τῆς ὁποίας αὐτὴ διακρατεῖται ἐν τῷ Θεῷ». – Ἄς ὑπογραμμίσουμε ἐδῶ δύο σημεῖα στο ἀναφερθὲν κείμενο τοῦ Φλορένσκι. Πρῶτο: Ἡ κτίση «διακρατεῖται αἰωνίως ἐν τῷ Θεῷ» - διὰ τῆς *Σοφίας*, καὶ ὄχι διὰ τοῦ Λόγου, τοῦτέστι τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Προαιωνίου Μονογενοῦς καὶ Ἁγαπημένου Υἱοῦ τοῦ Πατρός, διὰ τοῦ Ὁποίου καὶ διὰ τὸν Ὁποῖον, σύμφωνα μὲ τὴν Ἀποκάλυψη καὶ τὴν πίστη τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Πατὴρ τὰ πάντα ἐποίησε (Κολ. 1,12-17)! Δεύτερο: καθὼς εἶναι γνωστὸ ὅτι στοὺς σοφιστικὰς (Σολοβιόφ, ΠΦ, Μπουλγκάκοφ) ἡ Σοφία εἶναι «τὸ θῆλυ στοιχεῖο», τότε «ὁ ἔρωτας τοῦ ἀσκητοῦ γιὰ τὴν κτίση» ἀφήνει μιὰ σκιὰ μὴ κεκαθαρωμένης ἀγάπης/ἔρωτος, ἐνῶ στοὺς ἀληθινούς ὀρθοδόξους ἀσκητὰς, ὅπως καὶ στὸν Ἀπόστολο Παῦλο, ἡ ἀγάπη εἶναι πάντοτε ἐν Χριστῷ, πάντοτε σταυροαναστάσιμο κατόρθωμα (podvig) καὶ χάρισμα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, στοῦ ὁποῖο δὲν ὑπάρχει πρόσμεϊξι πάθους. Ἡ βασικὴ πλάνη στὸν Φλορένσκι συνίσταται στὴ μετατόπιση τοῦ κέντρου προσοχῆς καὶ θεωρίας ἀπὸ τὸν Χριστὸν στὴ «Σοφία», ἔστω καὶ ἂν αὐτὸ γίνεταί μὲ κάποια «μεσολάβηση» τοῦ Ἁγ. Πνεύματος (λημονώντας πρὸς τοὺς ὅτι, οἰκονομικῶς, τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον εἶναι πάντοτε *Πνεῦμα Χριστοῦ*). Ὁ Φλορένσκι προσδοκᾷ (βλ. στὸν *Στύλο* Ἐπιστολὴ 6) τὴν «ἔλευση τοῦ Παρακλήτου» (=τὴν «Τρίτη Διαθήκη»!), καὶ αὐτὴν τὴν «προσδοκία τοῦ Πνεύματος» τὴν προσγράφει μέχρι καὶ στὸν Ἁγ. Ἀθανάσιο, ὁ ὁποῖος, ὅπως καὶ ὅλοι ἐμεῖς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, μὲ τὴν καθημερινὴ ἐπίκληση «Βασιλεῦ Οὐράνιε, Παράκλητε, τὸ Πνεῦμα τῆς Ἀληθείας, ἔλθε καὶ σκήνωσον ἐν ἡμῖν!» - ἐπικαλούμαστε τὴν ἐνέργεια τοῦ ἡδὴ παρόντος Πνεύματος προσδοκῶντας τὴ *Δευτέρα Παρουσία* τοῦ Χριστοῦ, τὴν ἐκπλήρωση τῆς *Καινῆς/Εὐαγγελίου Διαθήκης*. Καὶ γι' αὐτὸ τὸ Πνεῦμα καὶ ἡ Νύμφη (Ἐκκλησία) λέγουσιν: Ἔρχου! Ναί, ἔρχου, Κύριε Ἰησοῦ! (Ἀποκ. 22,20).

Χριστόν⁴, στόν Ὅποϊον καί δέν ἀφιερώνει ὁ *Στυλος* ἰδιαίτερα Ἐπιστολή οὔτε κεφάλαιο.

Στήν ἀρχή τῆς 10ης Ἐπιστολῆς ὁ Φλορένσκι προσπαθεῖ, κατά τή διαλεκτική του συνήθεια, ἄν καί σφόδρα βεβιασμένως, νά θεμελιώσει θεωρητικῶς, φιλοσοφικῶς (=στήν οὐσία πλατωνικῶς), τήν ἰδέα του περὶ τῆς κτίσεως ὡς *Σοφίας*, ἡ ὁποία κτίσις, λέγει, ἀπὸ τῆ δική της πλευρά, εἶναι «ἡ σχετική παράσταση περὶ τοῦ Ἀπολύτου», ἐνῶ ἀπὸ τῆ Θεία πλευρά, «ἡ ἀπόλυτος παράσταση περὶ τοῦ σχετικοῦ», τὸ ὁποῖο γιὰ τὸν Θεὸν ἀποτελεῖ «неизреченное самоуничужение = ἀνέκφραστο αὐτο-κένωσιν (sic!) τῆς ἑαυτοῦ ἀπειρότητος καὶ ἀπολυτότητος» (σελ. 328), ὅπου ὁ Θεὸς «εἰσάγει στοὺς πλήρωμα τῆς ὑπάρξεως τῶν Τριαδικῶν κόλπων τὴν ψιλὴ (=κενή) ἡμι-ὑπαρξὴ τῆς κτίσεως καὶ τῆς χαρίζει τὴν αὐτο-ὑπαρξὴ καὶ τὸν αὐτο-καθορισμό, δηλ. θέτει τὴν κτίσις τρόπον τινὰ στοὺς ἴδιον ἐπίπεδο (=σὲ ἰσότητα) μετὰ τὸν Ἐαυτὸν Του», ἔτσι ὥστε «ἀπὸ τὴν Θεία ὀπτική γωνία τὸ ἔλλογο τῆς κτίσεως εἶναι ἡ αὐτο-εὐτελιζομένη (само-уничужительная!) Θεία ἀγάπη πρὸς τὴν κτίσις. Μὲ μία ἀπερίγραπτο πράξις - ὅπου ἔρχονται σὲ ἐπαφή καὶ συνεργάζονται ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλη, ἡ ἀνέκφραστος ταπεινώσις τῆς Θεϊκῆς ἀγάπης καὶ ἡ ἀσύλληπτος παρρησία τῆς κτιστῆς ἀγάπης, εἰσερχομένης στὴ ζωὴ τῆς Θεϊκῆς Τριάδος, πού ἴσταται ὑπεράνω τάξεως -καθότι ὁ ἀριθμὸς «3» δὲν ἔχει τάξις-, ἡ ἀγάπη ἰδέα-μονάδα (=πλατωνισμός!), τὸ τέταρτο ὑποστατικὸ στοιχεῖο (sic!) ἐν τῇ πρὸς ἑαυτὸ σχέσει προκαλεῖ διάκριση (!) στὴν τάξις -«κατὰ τάξις»- τῶν Ὑποστάσεων τῆς Παναγίας Τριάδος, ἡ ὁποία εὐδοκεῖ σ' αὐτὴ τὴν σχέσις Ἐαυτῆς μετὰ τὴν Ἐαυτῆς κτίσις καὶ στόν προκύπτοντα ἐντεῦθεν ὄρισμό τοῦ Ἐαυτοῦ Της μέσῳ τῆς κτίσεως (sic!) καὶ ἔτσι «ἐκκενώνονας» καὶ «ἐρημώνοντας» τὸν Ἐαυτὸν Της ἀπὸ τὰ ἀπόλυτα προσόντα» (*Στυλος*, σ. 323-4)⁵.

4. Ἀρκεῖ ἀπλῶς νά παραβάλουμε τοῦ Ἁγ. Ἰουστίνου τοῦ Νέου τὴ «Δορκάδα στόν χαμμένο Παράδεισο - ἐξομολόγησις» (*Φιλοσοφικοὶ κρημνοί*, ἔκδ. Ἰ. Μ. Χιλανδαρίου, Ἅγιον Ὅρος 2010, σ. 301-309), γιὰ νά φανεῖ ἀμέσως ἡ διαφορὰ: στόν π. Ἰουστίνου τὸ πᾶν εἶναι ἐπικεντρωμένο στόν Χριστόν, ἐν τῷ Ὅποϊῳ φαίνεται ὅλο τὸ πρωτόκτιστο, καὶ ἀκόμη περισσότερο τὸ ἐσχολογικὸ κάλλος πάσης τῆς κτίσεως καὶ ἰδιαίτερος τοῦ ἀνθρώπου - ἐν Αὐτῷ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ τῷ *Μονογενεῖ* καὶ Υἱῷ τοῦ Ἀνθρώπου *Πρωτοτόκῳ* ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς.

5. Πρόκειται γιὰ ἕνα εἶδος *κενωτικῶν μυστικισμῶν*, ἀγνώστου στὴ Θεϊκὴ Ἀποκάλυψη καὶ στὴν Παράδοσις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. - Ἄς ὑπενθυμίσουμε, στὴν Ἐπιστολὴ 3 (κεφ. 4): *Τριενότης*, ὁ Φλορένσκι ὑποστήριξε ὅτι στὴν *Τριενότης* «δὲν ὑπάρχει τάξις», ἐνῶ ἐδῶ ἀναφέρει «διάκριση στὴν τάξις - κατὰ τάξις»! Ἐπίσης, στοὺς κεφάλαιο περὶ *Σοφίας* δὲν ὑπάρχει «ἀντινομία»!; Ἀλλὰ, κατὰ τὸν π. ΠΦ, μέχρι καὶ ἡ ἴδια ἡ Ἀλήθεια εἶναι ἀντινομία! Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἀντιφάσεις στοὺς βιβλίον αὐτό.

Σὲ τοῦτο ὁ Φλορένσκι προσάπτει τίς «τρεῖς διαδοχικὲς Διαθήκες» τῆς Τριάδος «μὲ τὸν σύμ-παντὰ κόσμον». Καὶ προσθέτει: «Διαφορετικῶς εἰπεῖν, οἱ τρεῖς Διαθήκες ἀποκαλυπτόμενες προτυπωτικῶς καὶ προηγουμένως στὴν προσωπικὴ ζωὴ τῆς μονάδος (Θεότητος; Σοφίας;) - ὄντογενετικῶς, ἐπαναλαμβάνονται μετὰ πληρότητος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ὅλης κτίσεως, - φυλογενετικῶς». Μετὰ ἀπὸ ὅλα αὐτά, ὁ Φλορένσκι ἐπιφέρει ἐν κατακλιθεὶς: ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνονται αὐτά «τὰ ψυχρὰ λόγια τοῦ ὡς μεταφυσικῆς εἰκοτολογίας “γνωστικιστοῦ”». Εἶναι ἀπλῶς πτωχὰ σχήματα γιὰ ὅσα αὐτὸς βιώνει ἐν τῇ ψυχῇ» (Στῦλος, σ. 324). Μένει στοὺς ἀναγνώστες νὰ τὸν πιστεύσουν, ἢ νὰ διερωτηθοῦν: τί νὰ κάνομε ὅμως ποὺ ὑπάρχουν βιώματα καὶ «βιώματα», πείρες καὶ «πείρες», ἐμπειρίες καὶ «ἐμπειρίες» (Α΄ Ἰω. 4,1· Ἐβρ. 5,14); - «Ἡ θεολογία κατὰ τὴν καρδίαν» (ἑαυτοῦ) δὲν εἶναι, ἀσφαλῶς, ἀκόμη ἀπόδειξις ἐκπληρώσεως τῆς Ἀποστολικῆς παρακαταθήκης καὶ συμβουλῆς (Α΄ Τιμ. 3,15· Ἐφ. 3,16-19). Καὶ δὲν ἀποτελεῖ ἀφ’ ἑαυτῆς τεκμήριο Ἀληθείας.

Ἄς ἀνασεύλωμε πρὸς τὸ παρὸν τὴν περαιτέρω παράθεσι ἀπὸ τὸ βιβλίον, γιὰ νὰ διαπιστώσουμε τὸ γεγονός: γιὰ τὴν Ἱερὰ Ἀποκάλυψη, γιὰ τὴν ὀρθόδοξο Ἐκκλησιαστικὴ θεολογία καὶ Παράδοση ὅλη αὐτὴ ἡ διανοητικὴ διαλεκτικὴ, ἔστω ἢ τόσο ῥομαντικὴ, καὶ «συμβολικὴ», ὅπως τὴν λέγει ὁ ΠΦ, δὲν ἔχει σχέση μετὰ τὴν βιβλικο-ἁγιοπατερικὴ θεολογία καὶ ἀποτελεῖ ὑποκειμενικὰ φιλοσοφήματα τοῦ Φλορένσκι, τὰ «ἐν τῇ ψυχῇ βιώματά» του, τὰ ὅποια ἔμελλε νὰ ἐκδώσει γιὰ «τὴν ἐκκλησιαστικότητα ὡς καινὴ ζωὴ μέσα στὸ Ἀπόλυτο Κάλλος»⁶. Εὐλόγως αὐτὰ ὁ π. Γ. Φλορόφσκι τὰ χαρακτήρισε ὡς «αὐτοβιογραφικὴ

6. Στῦλος, σ. 321. – Ἴδου γιὰτι προξενοῦν δυσπιστία οἱ θέσεις τοῦ Φλορένσκι περὶ τῆς «Τριενοτίας» καὶ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ «ὁμοουσίου» στὸ Σύμβολο τῆς πίστεως, καθὼς ἀκόμη καὶ τῆς ἐκφωνήσεως *Σοφία!* στὴ Λειτουργία (πρὸ τοῦ *Πιστεύω*), τὴν ὅποια λέξις αὐτὸς τὴ συστέλλει στὴν «ὁμοουσία» (ποῦ γενικῶς, ἀπροσώπως, δὲν ὑπάρχει ὡς λέξις στὰ ἑλληνικά!), ὅπου ἐπιπλέον συμπεραίνει: «Ἡ ὁμοουσία καὶ εἶναι ἡ «σοφία» (Στῦλος, 87). Ποιὸς λοιπὸν ἐγγυᾶται ὅτι ἐδῶ ὁ ΠΦ δὲν ἐννοεῖ τὴ δική του «Σοφία», ὅπως καὶ τὸ Παύλειον *Στῦλος καὶ ἐδραῖωμα τῆς Ἀληθείας* αὐτὸς τὸ συστέλλει στὴ *Σοφία* (Στῦλος, 489), ἢ γιὰ νὰ τὸ ποῦμε χωρὶς συντομεύσεις: γιὰ τὸν Φλορένσκι ἡ «Σοφία» εἶναι στῦλος τῆς Ἀληθείας στὸν *Στῦλον* του, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τὴν Ἁγία Τριάδα, τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, τὴν Παναγία Παρθένο, τὴν Ἐκκλησία, ἢ ὅποια Ἐκκλησία σ’ αὐτὸν εἶναι πλησιέστερη στὴ Σοφία καὶ στὴν Παρθένο, παρὰ στὸν *Σαρκωθέντα Χριστόν*, τοῦ Ὁποίου, γνωρίζουμε ἀπὸ τὸν Ἀπ. Παῦλον, ἡ Ἐκκλησία εἶναι *σῶμα* (Ρωμ. 12,5· Α΄ Κορ. κεφ. 12· Ἐπιστολὲς πρὸς Ἐφ. καὶ Κολ.). Ἡ θέσις τοῦ Φλορένσκι περὶ «προϋπάρξεως» τῆς Ἐκκλησίας ὡς «Σοφίας», εἶναι ἐκτὸς τῶν πλαισίων τῆς *Μεγάλης Βουλῆς* τῆς Ἁγίας Τριάδος, ποῦ εἶναι τὸ *Μυστήριον* τοῦ Χριστοῦ = Ἐκκλησίας (Ἐφ. 1,9-10· Κολ. 1,26-27· 2,2,9-10). Βλ. καὶ τὸ ἄρθρον μου: *Ἡ Μεγάλη Βουλή στὸν Ἅγιο Μάξιμο, Θεολογία*, τ. 1.83, Ἰαν.-Μάρτ. 2012, σ. 27-60.

διήγηση» («Κάθε κοσμοθεωρία είναι αυτοβιογραφική διήγηση»). Καί σ' αὐτό τὸ κεφάλαιο τοῦ Φλορένσκι, περὶ Σοφίας, εὐρίσκουμε τὴν ἴδια *διαλεκτική*, ὅπως ὁ ἴδιος λέγει, καθὼς καὶ στὴ φιλοσόφηση περὶ *Τριενότητος* (Στῦλος, σ. 48). Ὅπως ἀκριβῶς ἐκεῖ τὶς δικές του «θέσεις καὶ ἀντιθέσεις», τίς «ἀντιλογίες καὶ ἀντινομίες» καὶ τίς λοιπές διανοητικές, διαλεκτικές ἐπιδείξεις⁷ δοκίμασε νὰ τίς παρουσιάσει ὡς θεολογία τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου καὶ τῆς «μονοσωτηριώδους» λέξεώς του «ὁμοουσία»⁸, ἔτσι ὁ Φλορένσκι καὶ ἐδῶ, στὸ κεφάλαιο περὶ Σοφίας, προσπαθεῖ νὰ καταχραστῆ τὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο γιὰ νὰ «ἀποδείξει» ὅτι καὶ στοὺς Ἁγίους Πατέρες ὑπάρχει «σοφιολογία». Ἐντούτοις, μέσα στὰ θεόπνευστα ἔργα Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου, ἂν καὶ 682 φορές χρησιμοποιεῖται ἡ λέξη σοφία, αὐτὸ τὸ ὄνομα εἶναι σ' αὐτὸν ἀπλῶς ἓνα ἀπὸ τὰ θεϊ-

7. Καὶ ὅλα αὐτά, μὲ τὸ δικό του *ratio* ἐνάντια στὴν ἀθλία ἀνθρωπίνη «разсудок»: (=διάνοια), ἔνεκα τοῦ ὁποίου ὁ σύγχρονος καὶ φίλος τοῦ Φλορένσκι, ὁ λόγιος καὶ ταλαντούχος Εὐγένιος Τρουμπετσκόι, τὴν ἴδια χρονιά πού δημοσιεύθηκε τὸ βιβλίο *Στῦλος*, μετὰ μεγάλης ἀγάπης καὶ σεβασμοῦ πρὸς τὸν Φλορένσκι ἄσκησε ὀξέως καὶ πειστικῶς κριτικὴ στὴν *περιφρόνηση* αὐτοῦ πρὸς τὴ διάνοια, τὴ σκέψη, τὸν νοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως καὶ στὸν ἀντινομισμὸ του, καὶ στὴν ἀντιλογικότητα γύρω ἀπὸ αὐτὴ τοῦ τῆ θέσης, τὴν κληρονομηθεῖσα ἀπὸ τὸν Κάντ (βλ. στὸ: Φλορένσκι: *pro et contra*, σελ. 293-304), ὑποδεικνύοντάς του τὸν Παῦλειο Χριστὸ-Θεάνθρωπο, στὸν Ὅποιο δὲν ὑπάρχουν κανενὸς εἶδους «ἀντινομίες»: οὐκ ἐγένετο *ναὶ* καὶ οὐ, ἀλλὰ *ναὶ* ἐν Αὐτῷ γέγονεν» (Β' Κορ. 1,19-20). Γράφει ὁ Τρουμπετσκόι: «Ἡ πρωτογενὴς ἀστοχία τοῦ βιβλίου τοῦ π. Φλορένσκι συνίσταται ἀκριβῶς σ' αὐτὴ τὴν ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν ἴδια «διανόηση» πού αὐτὸς ἀρνεῖται... Στὸν π. Φλορένσκι, ὡς στοχαστὴ βαθεῖα θρησκευτικόν», εἶναι παρὼν «αὐτὸς ὁ τῆς μόδας στὴν ἐποχὴ μας ἀλογοισμὸς (ὑπογράμμιση δική μας)... καὶ μέσα στὴ διδασκαλία τοῦ Φλορένσκι ὁ «ἀντινομισμὸς» του εἶναι τὸ ἀσθενέστερο πού ὑπάρχει στὴ διδασκαλία αὐτῆς· διότι «στὴν πραγματικότητα ὁ «ἀντινομισμὸς» εἶναι καθαρὰ διανοητικὴ ὀπτικὴ γωνία» (σ. 303). Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ὁ Ε. Τρουμπετσκόι στὸ ἴδιο κείμενο, ὅπου παραθέτει καὶ τὴ γνώμη τοῦ Μπερντιάγιεφ γιὰ τὸν *Στῦλο*, διαπιστώνει ὅτι καὶ στὸν Μπερντιάγιεφ «ὁ παρηγμασμένος ἀλογοισμὸς ἀπεδείχθη παρηγμασμένος ἐρασιτεχνισμὸς». – Ἄς ὑπομνήσουμε, μιὰ ἀκόμη φορά, τὴν οὐσιώδη διαφορά τῆς θέσεως τοῦ π. Ἰουστίνου ὡς πρὸς τὸ ἔλλογο, Χριστοειδὲς κάλλος καὶ βάθος καὶ ὕψος τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦς καὶ τῆς σκέψεως (βλ. εἰδικὰ τοὺς *Φιλοσοφικοὺς κρημονύς*).

8. Παρεμπιπτόντως νὰ ποῦμε: στὸ κεφαλαιώδες ἔργο του: *Τρεῖς Λόγοι κατὰ Ἀρειανῶν* ὁ Ἀθανάσιος ἀπαξ μόνον ἀνέφερε τὴ λέξη *ὁμοούσιος* (1,9) καὶ τοῦτο ὡς ἐπίθετο γιὰ τὸν Υἱὸ ἐν σχέσει πρὸς τὸν Πατέρα (καὶ ὄχι γενικά, γενικευμένο ὡς οὐσιαστικό), φυσικὰ μέσα σὲ ἀλυσιδα ἄλλων ἰσοσημανουσῶν ἐκφράσεων: Υἱός, Λόγος, Μονογενής, Σοφία, ὁμοφυῆς τῷ Πατρὶ, Ἀπαύγασμα τῆς Δόξης καὶ Χαρακτὴρ τῆς Ὑποστάσεως (τοῦ Πατρὸς), Εἰκὼν καὶ Ἀλήθεια τοῦ Πατρὸς, τονίζοντας παράλληλα ὅτι ὁ Πατὴρ εἶναι: Ἀρχὴ καὶ Γεννήτωρ τοῦ Υἱοῦ, ὁ δὲ Υἱὸς «Θεὸς ἐκ Θεοῦ», «Ἐν μετὰ τοῦ Πατρὸς», «Ὅμοιος (=ταυτόσημος) τῷ Πατρὶ κατ' οὐσίαν (τίς ἐκφράσεις αὐτὲς χρησιμοποιοῦσαν τότε καὶ οἱ ὀρθόδοξοι Ὁμοιουσιανοί, ὅπως ὁ Βασίλειος Ἀγκύρας, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀθανάσιος ὠνόμασε στὸ *Περὶ Συνόδων*, 41 «ἀδελφὸν ἐν τῇ πίστει»).

κά, θεανθρώπινα ονόματα του Λόγου - Υιού του Θεού, τούτέστι του Χριστού Κυρίου, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι καὶ στὸν Ἀπόστολο Παῦλο: «Ἡμεῖς κηρύσσομεν Χριστὸν - Θεοῦ Δύναμιν καὶ Θεοῦ Σοφίαν» (Α΄ Κορ. 1,23-24).

Στὸ ἔργο «Κατὰ Ἀρειανῶν», ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος ἀφιερώνει μεγάλο μέρος τοῦ 2ου καὶ τοῦ 3ου Λόγου στὴν ἀναίρεση τῆς ἀρειανῆς ἐκδοχῆς τῶν μεσσιανικῶν λόγων στὸ *Παροιμιῶν* 8,22-30 (καὶ ὁμοίων χωρίων ἐκ τῶν Ψαλμῶν, ὅπου ἀναφέρεται ἡ Σοφία - ἡ Θεία καὶ ἡ θεόδοτος ἀνθρωπίνη), δηλ. τῶν χωρίων ἐκείνων πού οἱ ἀρειανοὶ παραθέτουν σὰν δῆθεν «ἀπόδειξη» τοῦ ὅτι ὁ Λόγος-Χριστὸς εἶναι *κτίσμα*, καὶ ὄχι *γέννημα* (=Υἱός) τοῦ Πατρὸς, ὅποτε καὶ δὲν εἶναι ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα μὲ τὸν Πατέρα, ἀλλὰ ἐγενήθη, καὶ γι' αὐτὸ λέγουν: «ἦν ποτὲ ὅτε οὐκ ἦν»! Ὁ Φλορένски παραθέτει (Στῦλος, σ. 347-9), σὲ ρωσικὴ μετάφραση, μείζονα τεμάχια τοῦ Ἀθανασιανοῦ 2ου Λόγου (§78-79· 80-82 καὶ 76), ἀλλὰ τὰ ἐκλαμβάνει ὄχι *χριστολογικῶς* ὅπως ὁ Ἀθανάσιος, παρά «σοφιολογικῶς» (πρὸς «ἀπόδειξη» τοῦ ὅτι καὶ ὁ Ἀθανάσιος διδάσκει περὶ «Σοφίας»!), ὡς δῆθεν σχετιζόμενα μὲ *κάποιον*, ἢ *κάτι*, ἕτερο(ν), πού αὐτὸς ἀποκαλεῖ Σοφία, ἢ ὅποια εἶναι, κατ' αὐτόν, ἢ αἰωνία προσωποποίηση τῆς κτίσεως: τὸ «Ἰδανικὸ Πρόσωπο τῆς Κτίσεως», τὸ «ὑποστατικὸ Σύστημα τῶν κοσμο-ποιητικῶν Θεῶν Ἐννοιῶν», «τέταρτο Πρόσωπο», «Μητρότητα», «Νύμφη τοῦ Λόγου», «Φύλακας Ἄγγελος τῆς κτίσεως», κ.ο.κ. (Στῦλος, σ. 326-349)! Ὡστόσο, ἡ Ἀθανασιανὴ θεολογικῶς ὀρθὴ ἐρμηνεῖα τῆς διαστραφείσης ἀπὸ τοὺς ἀρειανοὺς ἐννοίας τοῦ βιβλικοῦ κειμένου (οἱ ὅποιοι αἰρετικοί, πρέπει νὰ παρατηρηθεῖ, διδάσκουν γιὰ δύο «σοφίε» καὶ δύο «λόγους»: 1) ὡς συνήθους ιδιώματος/ιδιότητος τοῦ Μοναδικοῦ Θεοῦ /ἀφοῦ Ἁγία Τριάδα δὲν ἀναγνωρίζουν/ καὶ 2) ὡς κτιστοῦ ιδιώματος τοῦ Υἱοῦ-Χριστοῦ ὡς *κτίσματος* τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ ὄχι ὡς *Γεννηθέντος* ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς⁹, ὡς ιδιοπροσώπου Υἱοῦ, ὡς *Ἐνυποστάτου* Λόγου-Σοφίας, δηλ. ξεχωριστοῦ Προσώπου ἐν τῇ Τριάδι), εἶναι καταφανῶς *χριστολογικὴ*. Στὸν Ἀθανάσιο παντοῦ, μέσα σὲ ὅλα τὰ ἔργα, ἡ ἐπωνυμία Σοφία, εἴτε στίς Παροιμίες εἴτε στοὺς Ψαλμούς, καὶ γενικὰ στὴν Ἀγ. Γραφή, κατ' ἐξοχὴν στὸν Ἀπ. Παῦλο, εἶναι συνώνυμος τοῦ Λόγου-Υἱοῦ, τοῦ Χριστοῦ. Δὲν εἶναι ἡ Σοφία στὸν Ἀθανάσιο *κάποιος* καὶ *κάτι*

9. Γιὰ τὴν οὐσιώδη διαφορὰ στὸν Ἅγ. Ἀθανάσιο μεταξὺ *φύσεως* καὶ *βουλήσεως* τοῦ Θεοῦ -ἐκ τῆς *φύσεως* εἶναι *γεννηθεὶς* ὁ Υἱός, ἐνῶ *βουλήσει* εἶναι *κτισθεὶς* ὁ κόσμος- βλ. Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΙ, *Ἡ ἔννοια τῆς δημιουργίας στὸν Ἅγ. Ἀθανάσιο τὸν Μέγα*, δική μας σερβ. μετάφραση, *Θεολογικὲς ἀπόψεις*, 4/1973, 243-260· ἑλλ. μετ. στό: π. Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΙ, *Θέματα Ὁρθοδόξου Θεολογίας*, ἐκδ. Ἄρτος Ζωῆς, Ἀθήνα 1989², σ. 9-32.

ἔτερο παρὰ ὁ Ἐνυπόστατος Λόγος-Χριστὸς καὶ ἡ δική του εἰκόνα εἶτε σφραγίδα τῆς σοφίας εἶναι δημιουργικῶς, προνοητικῶς ἐντυπωμένη σὲ ὅλη τὴν δι' Αὐτοῦ κτισθεῖσα κτίσις, στὴν ὁποία κατοπιν σαρκώνεται ὅταν γίνεται σάρξ= Ἀνθρωπος (Ἰω. 1,14). Τὸ θεμέλιο τῆς κτίσεως εὐρίσκεται ἐν τῷ Λόγω-Χριστῷ, καὶ Αὐτὸς εἶναι τὸ κλειδί καὶ τὸ νόημα τῆς ὅλης κτίσεως.

Συγκεκριμένα, στὸ βιβλίον *Παροιμίαι Σολομώντος* (στὸ ὁποῖο ἄλλωστε ὑπάρχει καὶ τὸ ἕτερο γνωστὸ μεσσιανικὸ-χριστολογικὸ χωρίο 9,1-4: «Ἡ Σοφία (=Χριστὸς) ᾠκοδόμησεν ἑαυτῇ Οἶκον (=σῶμα ἐν τῇ Σαρκώσει= Ἐκκλησία), καὶ ὑπῆρξε στύλος (=Χαρίσματα καὶ Μυστήρια τοῦ Ἁγ. Πνεύματος) ἑπτὰ. Ἔσφαξε τὴν ἑαυτῆς Θυσιάν, ἐκέρασεν εἰς Ποτήριον τὸν Οἶνον ἑαυτῆς, καὶ ἠτοιμάσατο τὴν ἑαυτῆς Τράπεζαν (=Λειτουργία): ἀπέστειλε τοὺς ἑαυτῆς δούλους (=Ἀποστόλους) καὶ καλεῖ: Ἔλθετε, φάγετε τὸν ἔμὸν Ἄρτον, καὶ πίετε τὸν ἔμὸν Οἶνον, ὃν ἐκέρασα ὑμῖν» /=Θ. *Εὐχαριστία*)¹⁰, στὸ κεφάλαιο 8,22-25.27.30-31 διαβάζουμε: «Κύριος ἔκτισέ Με ἀρχὴν ὁδῶν Αὐτοῦ, εἰς ἔργα Αὐτοῦ. Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ Με, ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, πρὸ τοῦ ὄρη ἐδρασηθῆναι, πρὸ δὲ πάντων τῶν βουνῶν γεννᾶ Με... Ἦνίκα ἠτοιμάζε τὸν οὐρανὸν συμπαρήμην Αὐτῷ, καὶ ὅτε ἀφώριζε τὸν Ἐαυτοῦ θρόνον ἐπ' ἀνέμων... Ἦμην παρ' Αὐτῷ Ἀρμόζουσα (=Ἀρχιτέκτων-Καλλιτέχνης), Ἐγὼ ἤμην Ἡ προσέχαιρε, καθ' ἡμέραν δὲ εὐφραϊνόμενη πρὸ προσώπου Αὐτοῦ, ὅτε ἐνευφραίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας, καὶ ἐνευφραίνετο ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων». Τὸ χρησιμοποιηθὲν στὸ *Παροιμιῶν* 8,22 ἐβραϊκὸ ῥῆμα «κάναχ» σημαίνει κατ' ἀρχὴν: ἔχειν, κᾶσθαι, ἀλλὰ καὶ κτίζειν, ποιεῖν. Ἡ μετάφρασι τῶν Ο' διάλεξε τὸ «κτίζειν» καὶ ὁ Ἁγ. Ἀθανάσιος ἐρμηνεύει αὐτὴ τὴ σημασίαν: «ἔκτισέ Με», μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὁ Πατὴρ γιὰ τὴν Ἐαυτοῦ Σοφία=Λόγο ἐκτισε/κατήρτισε σῶμα

10. Τὰ χωρία αὐτὰ ὁ Ἁγ. Ἀθανάσιος τὰ ἐρμηνεύει στὸ *Κατὰ Ἀρειανῶν* 2,44-50: «Δῆλον δὲ ἐστὶν οἶκον εἶναι τῆς Σοφίας (θηλυκὸ γένος) τὸ ἡμέτερον σῶμα, ὅπερ ἀναλαβὼν (ἀρσενικὸ γένος=ὁ Λόγος-Υἱὸς) γέγονεν ἄνθρωπος (Ἰω. 1,14)». Ὁ Ἀθανάσιος συχνὰ ἐναλλάσσει τὰ γένη: τὸ θηλυκὸ γιὰ τὴ Σοφία, τὸ ἀρσενικὸ γιὰ τὸν Λόγον, ἔτσι ὥστε ἐνίοτε στὴν ἴδια πρότασι τὰ ἔχομε ἀμφοτέρω, ἀκόμη καὶ τὸ οὐδέτερο γένος γιὰ τὸν Χριστόν: Τὴν γὰρ οὐσίαν Ἐαυτοῦ γινώσκων ὁ Κύριος (ἀρσ.γ.), Μονογενὴ Σοφίαν (θηλ.γ.) καὶ Γέννημα (οὐδ.γ.) τοῦ Πατρὸς, καὶ ἄλλην οὐσαν παρὰ τὰ γενητὰ φύσει κτίσματα, φιλανθρώπως νῦν λέγει: Κύριος (ὁ Πατὴρ) ἐκτισέ Με ἀρχὴν ὁδῶν Αὐτοῦ (*Παροιμίαις* 8,22), ἴσον τῷ εἰπεῖν: Ὁ Πατὴρ σῶμα Μοι κατήρτισατο (*Ἐβρ.* 10,5) καὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων με ἐκτισεν, ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας... Ἰδιος ὢν τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς Λόγος καὶ Σοφία... ὡς τοῦ Θεοῦ Λόγος, τότε λέγει παροιμιωδῶς: ἐκτισέ Με, ὅταν ἐνεδύσατο τὴν κτιστὴν σάρκα» (2,47.49.50). Κ.ο.κ.

(Έβρ. 10,5· όταν Τόν «εισήγαγε εἰς τὴν οἰκουμένην ὡς Πρωτότοκον» - Έβρ. 1,6) κατὰ τὴ Σάρκωσι, ὅταν «ὁ Λόγος σὰρξ= Ἄνθρωπος ἐγένετο» (Ίω. 1,14). Ἄλλὰ ὁ Ἄθανάσιος δίνει καὶ τὴν ἄλλη σημασία στὸ ῥῆμα αὐτό: Ὁ Πατὴρ «εἶχε Με» - τὴν αἰώνιο Σοφία=Λόγον ὡς Συνεργὸ κατὰ τὴν ἀρχὴ τῆς κτίσεως τῶν ἔργων Αὐτοῦ, δηλ. τῆς ὅλης δημιουργίας, τοῦ κόσμου ἐν γένει, ἐνῶ κατὰ τὴ Σάρκωση τοῦ Λόγου-Υἱοῦ, ὅταν ὁ Πατὴρ κτίζει τὰ καινὰ ἔργα Αὐτοῦ, τὴν καινὴ κτίση ἐν Χριστῷ (Β΄ Κορ. 5,17· Γαλ. 6,15· Ἀποκ. 21,5), ὁ Ἄθανάσιος ἐδῶ χρησιμοποιεῖ ἐλευθέρως τὸ ῥῆμα «ἔκτισέ Με», ὅταν ὁ Πατὴρ τὸν Λόγον-Υἱὸν ἐποίησε Χριστὸν=Θεάνθρωπο (Πράξ. Ἀπ. 2,36). Προφανῶς στὸν Ἅγ. Ἄθανάσιο συνυφαίνονται τὸ θεολογικὸ μὲ τὸ οἰκονομικὸ πεδίο τῆς θεολογίας. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ καθορίζει σ' αὐτὸν τὴν ἔννοια τοῦ κειμένου δὲν εἶναι τὸ γράμμα (Β΄ Κορ. 3,6) ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα, ἡ θεοπρεπὴς ἔννοια καὶ τὸ νόημα τῆς Ἀποκαλύψεως, δηλ. ἡ πίστη τῆς Ἐκκλησίας¹¹. Γι' αὐτὸ ἡ Ἄθανασιανὴ χριστολογικὴ θεώρηση, ἡ παμπεριληπτικὴ θεανθρώπινη σύνθεση, εἶναι τόσο μεγαλειώδης. Ὁ Πατὴρ τῆς Ὁρθοδοξίας ἐν παντὶ ὁρᾷ τὸν Χριστὸν καὶ τὸ πᾶν καὶ τὰ πάντα θεωρεῖ ἐν Χριστῷ. Εἶναι περιεργο πῶς ὁ τόσο μορφωμένος Φλορένσκι δὲν κατανοεῖ τὸν Πατέρα τῆς Ὁρθοδοξίας, τὸν ὁποῖο τόσο ἐπαινεῖ, ἀλλὰ τὸν καθέλκει στὴν «κοιλιάδα τοῦ κλαυθμῶνος» τοῦ γνωστικισμοῦ, τοῦ πλατωνισμοῦ, τοῦ σοφισμοῦ!

Ἴδου ἐν συντομίᾳ τί γράφει ὁ Ἅγ. Ἄθανάσιος, τὰ ὁποῖα ἀβασίμως ἐπικαλεῖται ὁ Φλορένσκι:

Ὁ Μονογενὴς (Υἱός) καὶ Αὐτοσοφία τοῦ Θεοῦ¹² εἶναι ὁ Κτίστης καὶ Δημιουργὸς τῶν πάντων, διότι λέγει: Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας, καί: Ἐπληρώθη ἡ

11. Ἴδου πῶς συντομώτατα καὶ ἀκριβέστατα κατανοεῖ ἡ πίστη τῆς Ἐκκλησίας τὸ χωρίο ἐκ τῶν Παροιμιῶν 8,22: Κανὼν Μεγάλης Πέμπτης, ὡδὴ θ' (Ἅγ. Κοσμᾶ τοῦ Μαΐουμα): «Ὁ Πατὴρ πρὸ τῶν αἰῶνων γεννᾷ Με (=τὸν Υἱὸν) - Δημιουργὸν Σοφίαν, ἀρχὴν ὁδῶν ἐκτισέ Με, εἰς ἔργα τὰ νῦν μυστικῶς τελούμενα. Λόγος (=Υἱός) γὰρ ὢν ἄκτιστος φύσει, οἰκειοῦμαι τὰς φωνὰς οὗ (=τῆς ἀνθρώπινης φύσεως) νῦν προσείληφα». - Ἄν ὁ Φλορένσκι τόσο ἐκτιμᾷ τὴ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας, ἔπρεπε αὐτὸ τὸ τόσο σπουδαῖο χωρίο τοῦ Κανόνος στὴν τόσο Ἅγια ἡμέρα, νὰ τὸ προσέξει καὶ νὰ τὸ υἱοθετήσῃ, καὶ ὄχι νὰ ἐπινοεῖ καὶ στὸν Ἅγιο Ἄθανάσιο, ἔναντι τόσο χριστολογικῶ θεολόγο, νὰ προσγράψῃ ὅσα οὔτε εἶπε, οὔτε καὶ θὰ μπορούσε νὰ πῇ.

12. Ἀμφότερες οἱ ἐκφράσεις μονογενὴς - αὐτοσοφία ἀναφέρονται ἄμεσα στὸν Χριστὸν, διότι μόνον Αὐτὸς ἔχει ὀνομασθεῖ «Μονογενὴς Υἱός» καὶ «Θεοῦ Δύναμις καὶ Σοφία» (Ίω. 1,18· Α΄ Κορ. 1,24). Καὶ λίγο παρακάτω, ὅταν ὁμιλεῖ γιὰ τὴ «Σοφία-Δημιουργό» ὁ Ἄθανάσιος ἐπίσης ἐννοεῖ τὸν Υἱὸν-Λόγον, διότι, λέγει, δι' Αὐτοῦ «γνωρίζουμε τὸν Πατέρα Αὐτοῦ». Καὶ ἐν συνεχείᾳ, ὅλη ἡ συνάφεια σαφῶς ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Σοφία εἶναι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ (καὶ ὄχι κάποια

γῆ τῆς κτίσεώς Σου (Ψαλμ. 103,24). Ἀλλά, μὲ σκοπὸ τὰ κτίσματα ὄχι μόνον νὰ ὑπάρχουν, ἀλλὰ καὶ καλῶς νὰ ὑπάρχουν, εὐδόκησε ὁ Θεὸς ἢ Σοφία Του νὰ συγκαταβεῖ πρὸς τὰ κτίσματα, ὥστε σὲ ὅλα ἀπὸ κοινοῦ καὶ στὸ καθένα ξεχωριστὰ νὰ ἐναποθέσει (ἐνθεῖναι) κάποιο ἀποσφράγισμα/ίχνος καὶ ἐντύπωμα τῆς εἰκόνας (τύπον τινὰ καὶ φαντασίαν εἰκόνας) Αὐτῆς, γιὰ νὰ ἀναδεικνύονται ὅλα τὰ κτίσματα καὶ σοφὰ καὶ ἄξια ἔργα τοῦ Θεοῦ. Διότι, ὅπως ὁ δικὸς μας λόγος (=λογικὴ, λογικότητα) εἶναι εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ὡς Λόγου, ἔτσι, ἐπειδὴ ὁ Αὐτὸς εἶναι καὶ Σοφία, εἰκόνα Του πάλι εἶναι ἡ ἐντὸς μας κτισμένη σοφία, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔχοντες τὸ εἰδέναι καὶ τὸ φρονεῖν, γινόμαστε δεκτικοὶ τῆς Δημιουργοῦ Σοφίας (=τοῦ Λόγου Χριστοῦ), καὶ δι' Αὐτῆς (=Αὐτοῦ) μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε τὸν Αὐτῆς (=Αὐτοῦ) Πατέρα. Διότι λέγει: *Ὅποιος ἔχει τὸν Υἱόν, ἔχει καὶ τὸν Πατέρα (Α΄ Ἰω. 2,23)· καὶ: Ὅποιος δέχεται Ἐμένα, δέχεται καὶ Ἐκεῖνον πού Μὲ ἀπέστειλε (Μτ. 10,40)*. Ἐπειδὴ, λοιπόν, τέτοιο κτιστὸ ἀποσφράγισμα/μόρφωμα τῆς Σοφίας ὑπάρχει μέσα μας καὶ μέσα σὲ ὅλα τὰ ἔργα (τὰ δι' Αὐτῆς κτισθέντα), εὐλόγως ἡ Ἀληθινὴ καὶ Δημιουργὸς Σοφία (=ὁ Υἱός), ἀναλαμβάνουσα εἰς ἑαυτήν (διὰ τῆς Σαρκώσεως) ὅσα ἀνήκουν στήν (κτιστή) μορφή Της, λέγει τὸ: *Ὁ Κύριος Μὲ ἔκτισε στὰ ἔργα Αὐτοῦ (Παρ. 8,22)...* Ἔτσι, λοιπόν, ἔγινε τὸ μέσα στὰ ἔργα ἀποσφράγισμα/μόρφωμα τῆς Σοφίας, ὥστε ὁ κόσμος μέσῳ αὐτοῦ νὰ γνωρίζει τὸν ἑαυτοῦ Δημιουργὸν Λόγον, καὶ δι' Αὐτοῦ τὸν Πατέρα (Αὐτοῦ). Καὶ τοῦτο εἶναι πού ἔλεγε ὁ Παῦλος: *«Διότι αὐτὸ πὸν μπορεῖ νὰ γνωσθεῖ περὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι προφανές εἰς αὐτούς, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς τοὺς τὸ φανέρωσε. Καθότι τὰ ἐν Αὐτῷ ἀόρατα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, νοούμενα μέσα στὰ κτίσματα φαίνονται ἐναργῶς» (Ρωμ. 1,19-20)*. Ὡστε δὲν εἶναι ὁ Λόγος (=Υἱός) κτίσμα ὡς πρὸς τὴν οὐσία, ἀλλὰ τῶν Παρομιῶν τὸ ρητὸ ἀφορᾷ στή (θεόδοτο) μέσα μας παρούσα καὶ λεγομένη σοφία... Καὶ περὶ τοῦ ὅτι ὑπάρχει (σοφία μέσα στήν κτίση), ὁ υἱὸς τοῦ Σιράχ (1,9-10) λέγει: *Ἐξέχεεν (=σοφίαν) ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα Αὐτοῦ, μετὰ πάσης σαρκός, κατὰ τὴν δόσιν Αὐτοῦ, καὶ ἐχορήγησεν αὐτὴν τοῖς ἀγαπῶσιν Αὐτόν*. Ἡ τοιαύτη ὅμως ἔκχυση δὲν εἶναι γνώρισμα τῆς οὐσίας τῆς Αὐτοσοφίας καὶ Μονογενοῦς, ἀλλὰ (τῆς σοφίας) ἐκείνης πού ἐξεικονίσθηκε (=κτίσθηκε ἀπὸ τὸν Λόγο) στὸν κό-

ἐτέρα «Σοφία», δηλ. κάποια ἐκ τῶν ὑπέροχων ἐπινοηθεῖσα καὶ στὸ κείμενο παρεγγραφεῖσα «Σοφία»). Τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι *Μορφή* καὶ *Εἰκόνα* Της ὁ Ἀθανάσιος ἐδῶ τὴν ὀνομάζει σοφία, ἐνῶ σὲ ἄλλα χωρία αὐτὴν τὴν ἴδια τὴν ὀνομάζει *λογικότητα* (Κατὰ Ἑλλήνων, 32), ἄλλοι δὲ Ἅγιοι Πατέρες τὴν ὀνομάζουν *λογιότητα*, ἀπὸ τὸν Λόγον Χριστόν (τὸν ἰσοδύναμο στὰ σεββικά τύπο *λόγκοσνοστ* τὸν εἰσήγαγε ὁ π. Ἰουστίνος).

σμο. Ποῦ εἶναι, ἐπομένως, τὸ ἀπίθανο ἐὰν αὐτὴ ἡ Δημιουργὸς καὶ Ἀληθινὴ Σοφία, τῆς ὅποιας εἶναι εἰκόνα (τύπος) ἢ ἐκχυθεῖσα στὸν κόσμον σοφία καὶ γνώση, ὡσὰν γιὰ τὸν ἑαυτὸ Της λέγει: Ὁ Κύριος Μὲ ἔκτισε στὰ ἔργα Αὐτοῦ. Διότι δὲν εἶναι ἡ σοφία ποῦ ὑπάρχει μέσα στὸν κόσμον, ἢ δημιουργός, ἀλλὰ εἶναι ἢ ἐγκτισθεῖσα («ἐγγραφεῖσα» ἀπὸ τὸν Λόγον) στὴ δημιουργία, μὲ τὴν ὁποία (θεόδοτο σοφία) οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν Αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα (Ψαλμ. 18,2). Οἱ δὲ ἄνθρωποι, ἐὰν αὐτὴν (τὴ σοφία) τὴν ἔχουν μέσα τους, θὰ ἀποκτήσουν ἐπίγνωση τῆς ἀληθινῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ, καὶ θὰ ἀναγνωρίσουν ἑαυτοὺς ὅτι ὄντως ἔγιναν κατ' εἰκόνα Θεοῦ».

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος ἀναφέρει τὸ ἐξῆς θαυμάσιο παράδειγμα: «Ἐὰν κάποιος υἱὸς βασιλέως, ὅταν ὁ πατέρας του θελήσει νὰ οἰκοδομήσει πόλη, σὲ καθένα ἀπὸ τὰ οἰκοδομικὰ ἔργα ἐγγράφη τὸ δικό του ὄνομα, καὶ πράττει τοῦτο χάριν ἀσφαλείας, ὅτι τὰ ἔργα θὰ παραμείνουν (διαρκῆ) λόγω τῆς εἰς αὐτὰ ἐγγραφῆς τοῦ ὀνόματός του, καὶ ὥστε νὰ μποροῦν ἐκ τοῦ ὀνόματός του νὰ ἐνθυμοῦνται καὶ αὐτὸν καὶ τὸν πατέρα του· ὅταν δὲ τελειώσει τὴ δόμηση, ἐὰν ἐρωτηθεῖ γιὰ τὴν πόλη, πῶς ἔγινε, θὰ ἀποκριθεῖ: Δομήθηκε μὲ ἀσφάλεια, διότι κατὰ τὸ βούλημα τοῦ πατρός μου σὲ κάθε ἔργο ἐγὼ ὁ ἴδιος ἐξεικονίσθηκα, ἀφοῦ τὸ ὄνομά μου ἐγκτίσθηκε στὴν πολεοδόμησι. Λέγοντας τοῦτο, δὲν ἐννοεῖ ὅτι κτίσθηκε ἡ οὐσία του, παρὰ μόνον διὰ τοῦ ὀνόματος ἐντυπώθηκε ἢ μορφή/σφραγίδα/εἰκόνα του. Ὅμοίως μὲ αὐτὸ τὸ παράδειγμα, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο πρὸς ὅσους θαυμάζουν τὴν μέσα στὰ κτίσματα σοφία, ἀποκρίνεται ἡ Ἀληθινὴ Σοφία (τοῦ Θεοῦ Πατρός, δηλ. ὁ Υἱός): Ὁ Κύριος Μὲ ἔκτισε στὰ ἔργα, καθότι ὑπάρχει ἡ μορφή καὶ σφραγίδα Μου μέσα τους, καὶ Ἐγὼ ὁ ἴδιος ἔτσι συγκατέβηκα στὴ δημιουργία»¹³.

13. Κατὰ Ἀρειανῶν 2,78-79. PG 26,311-316. - Ἐχοντας παραθέσει τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου (μεταφρασμένο καὶ μὲ ὀλίγη σκοπιμότητα), ὁ Φλορένσκι κατακλείει ὡς ἐξῆς: «Δὲν χωράει κανεὶν εἶδους ἀμφιβολία ὅτι ἡ κτιστὴ Σοφία, περὶ τῆς ὁποίας ὁ λόγος σὲ αὐτὸ τὸ παράθεμα, ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁ Ἀθανάσιος, σὲ καμμιά περίπτωση δὲν περιορίζεται ἀπλῶς στὴν ψυχολογικὴ καὶ γνωσεολογικὴ διεργασία τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τῆς κτίσεως, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεῖστον φανερόνεται ὡς μεταφυσικὴ φύτρα (sic!) τῆς κτιστῆς ὑπάρξεως (= πλατωνισμός!): Ἡ ἐν τῇ κτίσει Σοφία εἶναι ὄχι ἀπλῶς δραστηριότητα, ἀλλὰ καὶ οὐσία (sic!), διαθέτει δηλαδὴ οὐσιώδη, συμπαγῆ, ὑλικὸ χαρακτῆρα». Πρὸς ἀπόδειξη τούτου ὁ ΠΦ ἀναφέρει τὸ Ἀθανασιανὸν παράδειγμα μὲ τὴν πόλη, καὶ προσθέτει: «Ἡ παραβολὴ αὐτὴ δὲν εἶναι σκέπη μυθοπλασία», διότι ὑπάρχει κοσμο-ἱστορικὴ συνήθεια, οἱ οἰκοδόμοι νὰ ἐγγράφουν τὸ ὄνομα στὴν οἰκοδομὴ, ἀκόμη καὶ σὲ κάθε οἰκοδομικὴ πλίνθο. (Στῦλος, σ. 344-7). Πρὸς τούτους ὁ ΠΦ ὑποδεικνύει ἀκόμη τὴν «ἀρχαία παράσταση περὶ τοῦ ὀνόματος ὡς πραγματικῆς δυνάμεως-ιδέας, ἢ ὁποία

Τὸ παράδειγμα αὐτὸ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἀποτελεῖ βιβλική μαρτυρία τοῦ *χριστοκεντρισμοῦ* τῆς ὅλης κτίσεως, καὶ ἰδιαίτερος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ προοιμιάζει τὴ μεγαλοπρεπῆ θεώρηση τοῦ Ἁγ. Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ –καὶ τοῦ Ἁγ. Ἰουστίνου τοῦ Νέου– περὶ *λογότητος* τοῦ κάθε κτίσματος, καὶ τῆς ὅλης κτίσεως μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ἄνθρωπο, ἐπειδὴ ἀπὸ τῆ δημιουργία διὰ τοῦ Ἐνυποστάτου *Λόγου-Σοφίας* τοῦ Θεοῦ τὰ πάντα, ἰδιαίτερος δὲ τὰ λογικὰ ὄντα, φέρουν ἐν ἑαυτοῖς τὸν θεόδοτο *κτιστὸ λόγο τῆς φύσεως*, τὴν *χριστοειδῆ λογότητα* μὲ τὴν ὁποία εἶναι, βουλήσει τοῦ Δημιουργοῦ, συνδεδεμένα μὲ τὸν Αὐτολόγο-Χριστόν, ὡς πρὸς τὴν ὁποία, ὄχι «μεταφυσικῶς», ἀλλὰ εὐδοκία τοῦ Πατρὸς, αὐτουργία τοῦ Υἱοῦ, καὶ συνεργία τοῦ Πνεύματος, ὁ Θεὸς Λόγος διὰ τῆς Σαρκώσεως στὴν «καινὴ κτίση» (Ἰακ. 21,5) «εἰς τὰ ἴδια ἦλθε» (Ἰω. 1,10-12). Πάνω σ' αὐτὴ τὴν ἀλήθεια θεμελιώνει ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος καὶ οἱ Ἅγιοι Πατέρες τὴν ἀλήθεια: ὅτι «ὁ Λόγος ἐνηθρώπησε ὥστε ἐμεῖς νὰ θεοποιηθοῦμε»¹⁴ – νὰ *λογοποιηθοῦμε*, νὰ *χριστοποιηθοῦμε*, νὰ *θεανθρωποποιηθοῦμε* – θὰ πεῖ ὁ πατὴρ Ἰουστίνος. Καὶ αὐτὴ εἶναι, κατὰ τὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο ἢ θεόθεν ἀποκαλυφθεῖσα, ἢ ἀγιογραφικὴ, ἢ εὐαγγελικὴ *Ἐκκλησιαστικὴ πίστις καὶ διάνοια*, ὄχι φιλοσοφία ἢ μεταφυσικὴ, ἀλλὰ «κατήχησις ἐξ ἀρχῆς ἐσπαρμένη σὲ κάθε ψυχὴ» *θεοειδῆ καὶ χριστοειδῆ* (Κατὰ Ἀρειανῶν 2,34.44). «Διότι ἡ Γραφὴ ἀμφοτέρω συνάπτουσα –τὸν Λόγον καὶ τὴ Σοφία– ὠνόμασε Υἱὸν γιὰ νὰ εὐαγγελισθεῖ τὴν κατὰ φύσιν καὶ ἀληθινὴν γέννησις τοῦ Υἱοῦ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς. Ἀλλὰ γιὰ νὰ μὴν ὑπολάβει κάποιος τὸ γέννημα ἀνθρωπίνως, τὸν ὀνομάζει Λόγον καὶ Σοφίαν καὶ Ἀπαύγασμα τῆς Δόξης τοῦ Πατρὸς (Ἐβρ. 1,3), ὥστε ἔτσι νὰ ἐννοοῦμε τὴν ἀπαθὴ καὶ αἰδίο καὶ στὸν Θεὸν πρέπουσα *Γέννησις τοῦ Υἱοῦ*» (Κατὰ

διαπλάθει τὰ πράγματα καὶ μυστηριωδῶς διευθύνει τοὺς μυχοὺς τῆς ἐνδοτάτης οὐσίας τους... Ἐναποθέτονας στοὺς δόμους τὸ ὄνομά του, ὁ βασιλόπαις μὲ αὐτὸ ἐμβολιάζει, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων, στὴν ὄντοτητα τῶν δόμων μιὰ νέα μυστηριακὴ οὐσία, χαρίζει στοὺς δόμους μυστικὴ δύναμις». (Στῆλος, σ. 347). –Αὐτὸ τὸ πλατωνίζον, γνωστικο-ἀποκρυφιστικὸ συμπέρασμα τοῦ Φλορένσκι δὲν ἔχει ἔρεισμα στὸ Ἀθανασιανὸ κείμενο καὶ εἶναι ἀπλῶς τεκμήριο τῆς γνωστῆς σὲ αὐτὸν ἀρχαίκο-μαγικῆς παραπλάνησεως τοῦ «ὀνόματος»! (βλ. τὰ εἰδικὰ συγγράμματα τοῦ ΠΦ περὶ «ὀνομάτων», καθὼς καὶ τὴν ὑποστήριξί του στοὺς ρώσους «Ὄνοματολάτρες»· πρβλ. Σ. ΧΟΡΟΥΖΙ, *Ἡ Ὄνοματολατρία καὶ ἡ κουλτούρα τοῦ Ἀργυροῦ αἰῶνος* //Σ. Ν. ΜΠΟΥΛΓΚΑΚΟΦ: *Θρησκευτικο-Φιλοσοφικὴ Ἀτραπὸς /Διεθνὲς Ἐπιστ. Συμπόσιο: 5-7 Μαρτίου 2001/*, Μόσχα-Ρωσικὴ ὁδός, 2003, 191-207). Τὸ ὅλο περὶ «Σοφίας» θέμα ἀποτελεῖ παράδειγμα τῆς γνωστικιστικῆς παραπλάνησεως τῶν «σοφιστικῶν» καὶ συγκεκριμένα τοῦ Φλορένσκι.

14. Κατὰ Ἀρειανῶν 2,44.47· Κατὰ Ἑλλήνων, 2-5.32.35.40.46-47· Περὶ Ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου, 7-20 καὶ 54.

Ἀρειανῶν 1,28). Ἀναφέρει ἀκόμη ὁ Ἅγ. Ἀθανάσιος καὶ ἄλλα ὅμοια ὀνόματα γιὰ τὸν Χριστόν, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ Παροιμιῶν 8,27: «Ὅταν (ὁ Θεός) δημιουργοῦσε τὸν οὐρανὸ καὶ τὴ γῆ, ἤμουν (ἡ Σοφία) παροῦσα σὺν Αὐτῷ· ἡ δὲ ὀνομασία τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς συμπεριλαμβάνει πάντα τὰ ἐν οὐρανῷ καὶ γῆ. Συμπαρὼν ἦταν (ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ) ὡς Σοφία καὶ ὡς Λόγος, καὶ βλέποντας τὸν Πατέρα δημιουργοῦσε τὸ πᾶν... Καὶ δι' Αὐτοῦ καὶ εἰς Αὐτὸν τὰ πάντα ἔγιναν, ὅπως μᾶς διδάσκουν οἱ ἱεροὶ μαθητές Του (Ρωμ. 11,36· Κολ. 1,16)... Αὐτὸς εἶναι: Ἄγαθὸν Γέννημα Ἄγαθοῦ (Πατρὸς), καὶ ὄντας Ἀληθινὸς Υἱὸς εἶναι τοῦ Πατρὸς Δύναμις, καὶ Σοφία, καὶ Λόγος... καὶ Αὐτοσοφία, Αὐτολόγος, ἰδία τοῦ Πατρὸς Αὐτοδύναμις, Αὐτοφῶς, Αὐτοαλήθεια, Αὐτοδικαιοσύνη, Αὐτοαρετή, καὶ ἐπίσης Χαρακτήρ (τῆς Ὑποστάσεως) καὶ Ἀπαύγασμα (τῆς Δόξης) καὶ Εἰκόνα (τοῦ Πατρὸς) (Ἐβρ. 1,3· Κολ. 1,15). Καὶ συνοπτικῶς εἰπεῖν: εἶναι Καρπὸς Παντέλειος τοῦ Πατρὸς καὶ Μόνος Υἱὸς, Εἰκόνα ἀπαράλλακτος τοῦ Πατρὸς»¹⁵.

Καὶ καταλήγει ὁ Ἅγιος μὲ τὰ λόγια τοῦ Ἀποστόλου Παύλου: «Καὶ ἐπειδὴ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν προλεχθέντα τρόπο (δηλ. μὲ τὸν διὰ τοῦ Λόγου ἐγκτισθέντα λόγο), ὁ κόσμος δὲν γνῶρισε διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν, εὐδόκησε ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος –περὶ τοῦ Χριστοῦ– νὰ σώσῃ ὅσους πιστεύουν (Α΄ Κορ. 1,21). Διότι δὲν θέλησε (ὁ Θεός), ὅπως στοὺς παρωχημένους χρόνους, διὰ εἰκόνας καὶ σκιᾶς τῆς Σοφίας πού ὑπάρχει στὰ κτίσματα, νὰ γνωρίζεται ὁ Θεός, ἀλλὰ ἐποίησε ὥστε ἡ Ἰδία ἡ Ἀληθινή Σοφία νὰ λάβει σάρκα (=νὰ σαρκωθῇ ὁ Λόγος - Ἰω. 1,14) καὶ νὰ γίνῃ ἄνθρωπος, καὶ νὰ ὑπομείνῃ σταυρικὸ θάνατο (καὶ νὰ ἀναστηθῇ), ὥστε μὲ τὴν εἰς Αὐτὸν πίστη πάντες εἰς τὸ ἔξῃς οἱ πιστεύοντες νὰ μποροῦν νὰ σώζονται. Αὕτη εἶναι, λοιπόν, ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ (=ὁ Υἱός, ὁ Λόγος), ἡ ὁποία προηγουμένως διὰ τῆς ἐντὸς τῶν κτισμάτων εἰκόνας Τῆς, λόγω τοῦ ὁποίου λέγεται ὅτι κτίζεται, φανέρωνε Ἐαυτήν, καὶ δι' Ἐαυτῆς τὸν Πατέρα Ἐαυτῆς. Ὑστερα ἡ Αὕτη, ὄντας Λόγος, ἔγινε σὰρξ, ὅπως εἶπε ὁ Ἰωάννης (Ἰω. 1,14). Καὶ ἀφοῦ κατήργησε τὸν θάνατο καὶ ἔσωσε τὸ γένος ἡμῶν, ἀκόμη περισσότερο ἀπεκάλυψε Ἐαυτὸν καὶ δι' Ἐαυτοῦ τὸν Πατέρα Αὐτοῦ, λέγοντας: Δὸς αὐτοῖς, ἵνα γινώσκωσιν Σε τὸν Μόνον Ἀληθινὸν Θεὸν καὶ Ὅν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν (Ἰω. 17,3). Ἐπληρώθη πᾶσα ἡ γῆ τῆς γνώσεως Αὐτοῦ, διότι μία καὶ ἡ αὕτη εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ

15. Κατὰ Ἑλλήνων, 46· οἱ λέξεις Χαρακτήρ, Ἀπαύγασμα, Εἰκόνα σημαίνουν ἐδῶ ὅτι καὶ τὸ ὁμοούσιος.

Υἱοῦ ἀπὸ τὸν Πατέρα. Καὶ Αὐτῷ χαίρει ὁ Πατήρ, καὶ μὲ τὴ χαρὰ αὐτὴ εὐφραίνεται ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, λέγοντας: *Ἐγὼ ἡμουν Ἐκείνη μὲ τὴν ὁποία ἔχαιρε, κάθε ἡμέρα χαιρόμουν ἐν προσώπῳ Αὐτοῦ (Παρ. 8,30). Τοῦτο δέ, ἀποδεικνύει πάλι ὅτι ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι ἀλλότριος, ἀλλὰ ἴδιος τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς». (Κατὰ Ἀρειανῶν 2,80-82). Ἐπομένως, κατὰ τὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο: ὁ Μονογενὴς Υἱὸς εἶναι ἡ αἰωνία Χαρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐν Αὐτῷ - τῷ Ἠγαπημένῳ (Ἐφ. 1,6), καὶ ὄχι σὲ κάποια ἄλλη, ἐπινοηθεῖσα «σοφία», ὁ Πατήρ μετὰ χαρᾶς ἡμᾶς, τὰ Ἐαυτοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ τῆς Ἀγάπης κτίσματα, μᾶς ἐξέλεξε καὶ ἠγάπησε καὶ ἐχαρίτωσε πνευματικῶς ἤδη πρὸ καταβολῆς κόσμου (Ἐφ. 1,3-5· Κολ. 1,13· Κατὰ Ἀρειανῶν 2,75). Καὶ δὲν ὑπάρχει σὲ αὐτὴ τὴ χαρὰ πρὸς τὰ κτίσματα, κανενὸς εἶδους ρομαντικῆ, παθητικῆ, τραγικῆ κένωση, ὅπως νομίζει ὁ Φλορένσι (καί, δυστυχῶς, κάποιοι ἀκόμη Ρῶσοι μετὰ ἀπὸ αὐτόν).*

Ὁ Φλορένσι, ὁ ὁποῖος δὲν παρέθεσε τὴν τελευταία παράγραφο τοῦ Ἀθανασίου, στὸ τέλος τῆς προηγουμένης κατέληγε στὸ ἐξῆς συμπέρασμα: «Ἡ κτιστὴ Σοφία, τὸ Θεϊκὸ ἀποσφράγισμα τῆς κτίσεως εἶναι εἰκόνα καὶ σκιά Σοφίας. Ἀλλὰ πραγματωθεῖσα, ἀποτυπωθεῖσα ὡς σφραγίδα στὸν ἐμπειρικὸ κόσμον ἐν χρόνῳ, ἡ αὐτὴ, μολονότι κτιστὴ, προηγεῖται τοῦ κόσμου, φανερώνεται μὲ τὸ προκόσμιον ἐνυπόστατον (sic!) ἄθροισμα τῶν θεϊκῶν πρωτοτύπων (παντός) ὑπαρκτοῦ. Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος γιὰ τοῦτον τὸν ἰσχυρισμὸν παραπέμπει στοὺς λόγους τοῦ Ἀποστόλου Παύλου –καὶ παραθέτει ὁ ΠΦ, ὅπως καὶ ὁ Ἅγ. Ἀθανάσιος, τὸ Ἐφ. 1,2-5, προσθέτοντας σὲ τοῦτο τὰ λόγια τοῦ Ἀθανασίου: Πῶς, λοιπόν, ἐξελέξατο ἡμᾶς πρὸ τοῦ νὰ δημιουργηθοῦμε, ἐὰν δὲν εἴμασταν, ὅπως ὁ ἴδιος εἶπε, ἐν Αὐτῷ προτετυπωμένοι;» Καὶ κατόπιν ὁ ΠΦ συνεχίζει μὲ δικὰ του λόγια: «Καὶ παρακάτω ὁ Ἅγιος Πατήρ ἐπεξηγεῖ, ὅτι ἀκριβῶς σὲ αὐτὴν τὴν προ-τύπωσίν μας ἐν τῷ Κυρίῳ, σὲ αὐτὴν τὴν αἰώνιον ρίζαν μας θεμελιώνεται γιὰ μᾶς ἡ δυνατότητα τῆς “αἰωνίου ζωῆς”. Τέτοια εἶναι ἡ θεώρηση τῆς θεϊκῆς πλευρᾶς τῆς κτίσεως στὸν Ἀθανάσιον, –ὁ ὁποῖος ἀπέχει περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον ἀπὸ τὸν πανθειστικὸν φυρμὸν τῆς κτίσεως μὲ τὸν Κτίστη. Ὅλη του τὴ ζωὴ τὴν ἀφιέρωσε στὸν ὀριστικὸν ἔλεγχον τῶν αἰρετικῶν, οἱ ὁποῖοι δοκίμαζαν νὰ καταργήσουν τὸ σύννορον μετὰξὺ Κτίστου καὶ κτίσεως. Νὰ γιὰτὶ ἡ Ἀθανασιανὴ μαρτυρία ἔχει γιὰ μᾶς ἀπαράμιλλο σημασία. Τὸ δόγμα τῆς ὁμοουσιότητος τῆς Τριάδος, ἡ ἰδέα τῆς θεώσεως τῆς σαρκός, ἡ χρεια τοῦ ἀσκητισμοῦ, ἡ προσδοκία (sic!) τοῦ Παρακλήτου Πνεύματος, καὶ ἡ ἀναγνώριση γιὰ τὴν κτίση προ-κοσμίου ἀφθάρτου σημασίας - τέτοιας λογῆς εἶναι τὰ λάιτ-μοτίφ τοῦ Ἀθανασιανοῦ δογματικοῦ συστήματος, τόσο στενὰ ἐναρμωσμένα τὸ ἓνα στὸ ἄλλο, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀκούσεις τὸ ἓνα καὶ νὰ μὴ συνηγήσουν μὲ αὐτὸ καὶ ὅλα τὰ

υπόλοιπα. Πάνω σὲ αὐτὰ τὰ βασικά στοιχεία οἰκοδομήθηκε καὶ ὅλο τοῦτο τὸ βιβλίον (=ὁ *Στῦλος*), ἔτσι ὥστε μπορεῖ ἀληθινὰ νὰ εἰπωθεῖ, ὅτι ὁλόκληρο ἐκπορεύεται ἐκ τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου» (*Στῦλος*, σελ. 348-9).

Ἐμεῖς πάνω σ' αὐτὸν τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ Φλορένσκι διερωτώμεθα: Ἄν ἡ «αἰώνιος ζωὴ» ἐδράζεται στὴν «προ-τύπωση», δηλ. στὴ «Σοφία», τί γίνεται μὲ τὴν Ἀθανασιανὴ Ἐνανθρώπησιν τοῦ Λόγου; Γιὰ τὸν Φλορένσκι ὁ *Σαρκωθεὶς Χριστὸς* σὰν νὰ μὴν εἶναι ἀπαραίτητος! Σὰν νὰ περιπεύει ἡ Ἐνανθρώπησιν τοῦ Υἱοῦ!

Καὶ πάλι: ἂν εἶναι τέτοιων ἀξιώσεων ἡ γνώμη τοῦ Φλορένσκι γιὰ τὸν *Στῦλο* του, συνεπῶς ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ ἐν αὐτῷ περὶ *Σοφίας* κεφάλαιο (ὡς δῆθεν βασιμμένο στὸν Ἁγ. Ἀθανάσιο), τί σημαίνει τότε τὸ ἐξῆς κείμενό του περὶ *Σοφίας*, καὶ τί λογῆς σχέση ἔχει μὲ τίς «ιδέες», τούτεστι μὲ τὴ θεολογία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου: «Ἡ Σοφία συμμετέχει στὴ ζωὴ τῆς Τρισυποστάτου Θεότητος, εἰσέρχεται στοὺς Τριαδικοὺς κόλπους καὶ προσφύεται στὴ Θεία Ἀγάπη. Ἀλλά, ὄντας τέταρτο, κτιστό, πὺ σημαίνει, ὄχι ὁμο-ούσιο Πρόσωπο (sic!), αὐτὴ δὲν “εἰκονίζει” τὴν Θεία Ἐνότητα, αὐτὴ δὲν “εἶναι” ἡ Ἀγάπη, παρὰ μόνον εἰσέρχεται στὴν κοινωνία τῆς Ἀγάπης, τῆς παραχωρεῖται νὰ εἰσέλθει στὴν κοινωνία αὐτὴ κατὰ τὴν ἀνέκφραστο, ἀσύλληπτο, ἀνεννόητο Θεία ταπεινώση. Ὡς τέταρτο Πρόσωπο¹⁶, αὐτὴ, κατὰ Θεία συγκατάβαση, –ἀλλὰ σὲ καμμία περίπτωσι κατὰ τὴν ἑαυτῆς φύσιν!– εἰσφέρει διάκριση (!) ἐν τῇ πρὸς ἑαυτὴν σχέσει στὴν προνοητικὴ δραστηριότητα τῶν Τριαδικῶν Ὑποστάσεων καί, ὄντας γιὰ τὴν Τριενική Θεότητα μία καὶ ἡ αὐτὴ, ἐμφανίζεται καθ' ἑαυτὴν διαφορετικὴ ἐν σχέσει πρὸς τίς Ὑποστάσεις· ἡ περὶ αὐτῆς ἰδέα ἀποκτὰ αὐτὴν ἢ ἐκείνη τὴ χροιά, ἀναλόγως μὲ τὸ πρὸς Ποία Ὑπόστασι πρωταρχικῶς θὰ στραφοῦμε διὰ τῆς θεωρίας. (Ἀπὸ ποῦ ὁ ΠΦ τὸ γνωρίζει αὐτό; Ἐκ ποίας Ἀποκαλύψεως, ἢ “ἀποκαλύψεων”); Ὑπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία τῆς Ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς ἢ Σοφία εἶναι ἡ ἰδανικὴ οὐσία, τὸ ὑπόβαθρο τῆς κτίσεως, ἢ ἰσχὺς εἴτε δύναμις τοῦ εἶναι τῆς· ἐὰν

16. Ὁ ΠΦ δὲν λέγει: *κτιστό* ἢ *ἄκτιστο*; Ἄν εἶναι *κτιστό* - πότε; Ἄν εἶναι *ἄκτιστο* - ἰδοὺ Τέταρτη Ὑπόστασι συναΐδιος μὲ τὴν Ἁγία Τριάδα! Εἶναι σαφές ὅτι ὅλα αὐτὰ ὁ Φλορένσκι τὰ δαγείσθηκε ἐκ τοῦ Πλατωνικοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν καὶ ὄχι ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως· καὶ μάλιστα ὄχι ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἄλλωστε, πῶς φανερόνεται ἡ «Σοφία»; «Μετενσαρκώνεται» - στὸν Παράκλητο, εἴτε στὴν Παρθένον εἴτε στὴν Ἐκκλησία; Ἡ μήπως «ἐνώνεται» μὲ κάποιον ἀπὸ αὐτούς; Καὶ τί γίνεται μὲ τὴν ἀσύγγυτο ἔνωσι τῆς κτιστῆς φύσεως μὲ τὴ Θεία ἐν τῇ Ὑποστάσει τοῦ Χριστοῦ, σύμφωνα μὲ τὴ Χαλκηδόνα; Καὶ μήπως ἡ *Σοφιανὴ «ένωσις»* τὴν ἀντικαθιστᾷ, ἢ τὴν καθιστᾷ ἐντελῶς περιττὴ; Φαίνεται νὰ ἀγνοεῖ ὁ Φλορένσκι τὴ Χαλκηδόνα, διότι πουθενὰ δὲν τὴν ἀναφέρει κἀν. Ἄνευ ὁμοῦ τῆς Χαλκηδονείου Χριστολογίας ὑπάρχει γενικὰ Ὁρθοδοξία;

στραφοῦμε πρὸς τὴν Ὑπόσταση τοῦ Λόγου, τότε ἡ Σοφία εἶναι ὁ λόγος τῆς κτίσεως, τὸ νόημα, ἡ ἀλήθεια εἴτε δικαίωσή της· καί, ἐν τέλει, ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς Ὑποστάσεως τοῦ Πνεύματος ἔχουμε στὴ Σοφία τὴν πνευματικότητα τῆς κτίσεως, τὴν ἀγιότητα, τὸ ἀγνὸν καὶ ἄμωμον αὐτῆς, δηλ. τὸ κάλλος. Αὐτὴ ἡ τριενικὴ ιδέα *ὑπόβαθρο-λόγος-ἀγιότητα*¹⁷, διαλύεται στὴ δική μας διάνοια, παρουσιάζεται στὸν ἀμαρτωλὸ νοῦ σὲ τρεῖς ἀλληλο-ἀποκλειόμενες ἀπόψεις: τοῦ ὑποβάθρου, τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀγιότητος» (Στῦλος, σ. 349).

Καὶ ἀκόμη, τί σημαίνει καὶ αὐτὸ τὸ προηγουμένως καταχωρημένο κατεβατὸ περὶ «Σοφίας» (Στῦλος, σ. 326): «Ἡ Σοφία εἶναι “Μέγα Ὄν” – ὄχι ὅμως ἐκεῖνο, στὸ ὁποῖο προσευχόταν ὁ Ὁγκύστ Κόντ, ἀλλὰ ἀληθινὰ μέγα– Αὐτὴ εἶναι ἡ οὐσιωμένη Σοφία τοῦ Θεοῦ, ἡ Χόχμα (έβρ.), ἡ Σοφία. Ἡ Σοφία εἶναι ἡ Μεγάλῃ Ρίζα συμ-πάσης τῆς κτίσεως [πρβλ. Ρωμ. 8,22: *πᾶσα ἡ κτίσις*, δηλ. ἡ συνολικὴ κτίσις, καὶ ὄχι ἀπλῶς ὄλη], μὲ τὴν ὁποία ἡ κτίσις εἰσχωρεῖ στὴν ἐνδο-Τριαδικὴ ζωὴ καὶ διὰ τῆς ὁποίας λαμβάνει εἰς ἑαυτὴν τὴν Αἰώνιο Ζωὴ ἀπὸ τὴν Μοναδικὴ Πηγὴ τῆς Ζωῆς¹⁸. Ἡ Σοφία εἶναι ἡ πρωτο-γενὴς φύσις τῆς κτίσεως, ἡ δημιουργικὴ Θεία Ἀγάπη – (Δικό μας ἐρώτημα: ἂν εἶναι “πρωτο-γενής”, πῶς εἶναι τότε δημιουργικὴ, ἄκτιστος Θεία Ἀγάπη;) – ἡ ὁποία ἐκκέχεται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος Ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν (Ρωμ. 5,5): ἀκριβῶς γι’ αὐτό, τὸ ἀληθινὸ Ἐγὼ τοῦ θεουμένου, ἡ “καρδιά” του, εἶναι ἀκριβῶς ἡ Θεία Ἀγάπη, καθὼς ὁμοίως καὶ ἡ Οὐσία τῆς Θεότητος εἶναι ἡ ἐνδο-Τριαδικὴ Ἀγάπη¹⁹. Διότι τὸ πᾶν –τόσο μόνον ἀληθινὰ ὑπάρχει, ὅσο προσφύεται στὴ Θεότη-

17. Οἱ εἰδικοὶ ἐντοπίζουν ἐδῶ κάποια ὁμοιότητα τοῦ Φλορένσκι μὲ τὸν Τόμο τοῦ Ἀζιανάτου (*Compendium theologiae*, 50).

18. Σ’ αὐτὸν τὸν αὐθαίρετο ἰσχυρισμὸ τοῦ Φλορένσκι νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα: Ποιὸς ἄλλος μπορεῖ νὰ εἰσχωρήσει βαθύτερα στὴν ἐνδοτριαδικὴ ζωὴ ἀπὸ τὸν Υἱὸν-Σαρκωθέντα Χριστόν, μὲ τὸν Ὁποῖον, διὰ τῆς ἀνθρωπίνης κτιστῆς φύσεώς Του, ἡ ὄλη κτίσις εἰσηλθε στὴ στενωπάτη δυνατὴ Ὑποστατικὴ ἐνότητα μὲ τὴν Θεϊκὴ Φύσις Τριάδος, καὶ ἐν Αὐτῷ, τῇ Ἐνυποστάτῳ Ζωῇ, κοινωνεῖ τὴν Αἰώνιο Τριαδικὴ Ζωή; Ἡ ἀναζήτησις κάποιου ἐτέρου «μεσίτου» σημαίνει ἐκποτισμὸ τοῦ Ἠγαπημένου Υἱοῦ, ἐν τῷ Ὁποίῳ εὐρίσκεται γιὰ μᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὄλη τὴν κτίσις ἡ ὄλη ἀγάπη καὶ εὐδοκία τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, καὶ ἡ ὄλη κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (Β’ Κορ. 13,13).

19. Ὁ Φλορένσκι, καὶ ἀκολουθώντας τον ὁ Μπουλγκάκοφ, εἰσάγουν πανθεϊσμὸ στὸν Χριστιανισμὸ· ὑπεραμύνονται κάτι ἀδιανόητο γιὰ τὴν Ὁρθόδοξο πίστι καὶ θεολογία: ὅτι γνωρίζει κάποιος ὄχι μόνον τί εἶναι ἡ Θεία Οὐσία (ἔστω καὶ ἂν τὴν ὀνομάξει «Ἀγάπη»), ἀλλὰ καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ κτιστοὶ ἄνθρωποι ἔχουν μερίδιο σ’ αὐτὴν τὴν ἀπολύτως ἄγνωστο καὶ ἀπρόσιτο Οὐσία!; – Κριτικὴ τῆς σοφιολογίας τοῦ Μπουλγκάκοφ (καὶ ἀπάντησή του) βλ. στό: Βλ. ΛΟΣΣΚΙ, *Ἔρις περὶ Σοφίας*. Ἔρθρα διαφόρων ἐτῶν, Μόσχα 1996, σ. 7-91. Κριτικὴ πάλι τῆς σοφιολογίας

τα-Ἀγάπη, τὴν Πηγὴ τοῦ εἶναι καὶ τῆς ἀληθείας. Ἐὰν ἡ κτίσις ἀποκοπῆ ἀπὸ τῆς ρίζας τῆς, τότε ἀναπόφευκτα τὴν περιμένει θάνατος: «Ὁποῖος βρῆκε ἐμένα –λέγει ἡ Σοφία–, βρῆκε ζωὴ καὶ λαμβάνει εὐδοκία ἀπὸ τὸν Κύριον· ἐνῶ ὅσοι ἄμαρτάνουν ἔναντι Ἐμοῦ, ζημιώνουν τὴν ψυχὴ τους· ὅλοι ὅσοι Μὲ μισοῦν, ἀγαποῦν τὸν θάνατο (Παροιμίαι Σολ. 8,35.38). Καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν κτίσις –τελειώνει ὁ ΠΦ αὐτὸ τὸ κείμενό του– ἡ Σοφία εἶναι ὁ Φύλακας Ἄγγελος τῆς κτίσεως, τὸ Ἰδανικὸ πρόσωπο τοῦ κόσμου (sic!). Τυπωτικὸς λόγος ἐν σχέσει πρὸς τὴν κτίσις, αὐτὴ εἶναι τὸ τυπωτικὸ περιεχόμενον τοῦ Θεοῦ-Λόγου, τὸ “ψυχικὸ περιεχόμενον” Αὐτοῦ, αἰωνίως δημιουργημένο ἀπὸ τοῦ Πατρὸς δι’ Υἱοῦ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ: ὁ Θεὸς σκέπτεται διὰ τῶν κτισμάτων»²⁰.

Μετὰ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα δύο κείμενα περὶ «Σοφίας» (χίμαιρας τοῦ Φλορένσκι, στὴν ὁποία ὁ γνωστικιστικὸς ἀναπλασμὸς –ἀθεμελίωτος καὶ ἀκρηπίδωτος ἀπὸ οἰαδήποτε πείρα ἢ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας– ὑποκατέστησε τὴν Ἵποστατικὴν *πραγματικότητα* τοῦ Λόγου-Σοφίας τοῦ Πατρὸς, δηλ. τοῦ Χριστοῦ), εἶναι ἀναγκαῖο νὰ διαπιστώσουμε: τίποτε ἀπὸ τὰ περὶ «Σοφίας» λεχθέντα μέσα στὸν *Στῦλο* τοῦ Φλορένσκι δὲν προέρχεται ἐκ τῆς θεολογίας καὶ ἐμπειρίας

τῶν Μπουλγκάκοφ καὶ Π. Φλορένσκι βλ. στό: ΑΡΧΙΕΠ. ΣΕΡΑΦΕΙΜ (ΣΟΜΠΟΛΙΕΦ), *Ἡ καινὴ διδασχὴ περὶ Σοφίας τοῦ Θεοῦ*, Σόφια (Βουλγαρία) 1935. Καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο: *Ἑπεράσπισι τῆς Σοφιανικῆς αἰρέσεως ἀπὸ τὸν πρωτ. Σ. Μπουλγκάκοφ ἐνώπιον τῆς Ἀρχ. Συνόδου τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας τῆς Διασπορᾶς*, Σόφια (Βουλγαρία) 1937. Ἀπάντησι τοῦ Σ. ΜΠΟΥΛΓΚΑΚΟΦ: *Καὶ πάλι γιὰ τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ*, Ὀδός, Παρίσι Νο 50/1936, Παράρτημα σ. 1-24=Πρωτ. Σ. ΜΠΟΥΛΓΚΑΚΟΦ, *Ὀδὸς Παρισινῆς θεολογίας*, Μόσχα 2007, σ. 461-492. – Οἱ Φλορένσκι καὶ Μπουλγκάκοφ ἐπικαλοῦνται ὑπὲρ τῆς σοφιολογίας τους τὴ νεωτέρα ρωσικὴ «παράδοσις» εἰκονογραφῆσεως τῆς Σοφίας σὲ κάποιους ναοὺς καὶ σὲ εἰκόνες: πρὸς ἀπάντησι σὲ τοῦτο βλ. Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΙ, *Περὶ τιμῆς τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ στὸ Βυζάντιο καὶ τὴ Ρωσσία*, Σόφια (Βουλγαρία) 1932 = *Ἄλφα καὶ Ὠμέγα*, Νο 4/1995, 145-161. - Ἐπίσης: J. MEYENDORFF, *Wisdom-Sophia: Contrasting Approaches to a complex theme*, DOP 41/1987, 391-401.

20. Στὶς τελευταῖες λέξεις ἀκολουθεῖ ἡ ἀναφορὰ: Amalricus de Bena †1205. Πρόκειται γιὰ γάλλο θεολόγο πανθεϊστή, τοῦ ὁποίου ἡ διδασκαλία, μαζὶ μὲ τὴ φερώνυμο σέκτα του, καταδικάστηκε στὴ σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ τὸ 1215. Ἄντησε τὸν πανθεϊσμό του ἐκλαμβάνοντας ἐσφαλμένα τὸν Ἰωάννη Σκῶτο Ἐριγένη, πὸν πρόεβουε ἐπίσης ἰδιότυπο πανθεϊσμό. – Ἀντιδιαμετρικὰ πρὸς τὴ θεοὶ αὐτῆ, κατὰ τοὺς Ἁγ. Πατέρες: Ὁ Θεὸς «(δέν) σκέπτεται διὰ τῶν κτισμάτων», διότι τοῦτο εἶναι γνωστικιστικὸς πανθεϊσμός. Τὰ Θεία ἐννοήματα εἶναι ἄκτιστοι λόγοι εἴτε *θελήματα*, καὶ ὅλοι αὐτοὶ εὐρίσκονται ἐν τῷ *Λόγω-Υἱῷ*, καὶ ἐν Αὐτῷ ὁ Πατὴρ μᾶς εὐ-δόκησε καὶ εὐ-λόγησε πρὸ καταβολῆς πάσης κτίσεως: Ἐφ. 1,3-6 - λόγοι τοῦ Ἁπ. Παύλου πὸν ὁ ΠΦ καταρχατὰ ὡσάν δι’ αὐτῶν νὰ σημαίνεται ἡ «Σοφία», καὶ ὄχι ὁ Λόγος-Χριστός. Περὶ αὐτοῦ βλ. ΑΓ. ΜΑΞΙΜΟΥ, *Πρὸς Θαλάσσιον*, 60, καὶ τὸ ἄρθρο μου πάνω σὲ αὐτό. Ἐπίσης: *Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁπ. Παύλου...*, Ἀθήνα 1967, κεφ. 1, σσ. 25-48.

τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου. Διότι, πρὸ πάντων, στὸν Φλορένσκι δὲν ὑπάρχει ὁ Ἀθανασιανὸς²¹ Χριστὸς - Ὁ Σαρκωθεὶς καὶ Ἐνανθρωπήσας Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ- καὶ δὲν ὑπάρχει ὁ καθολικός, ἐκκλησιαστικο-πατερικός Χριστοκεντρισμός (Ἐφ. 1,9-13).

«Ὁ Φλορένσκι ἐκχριστιανίζει ὑπέρμετρα τὸν πλατωνισμό»- παρατηρεῖ ὁ Α. Φ. Λόσεβ. Μετ' αὐτὸν δὲ ὁ Σ. Σ. Χορούζι προσθέτει: «ἀλλὰ καὶ καθόλου ὀλιγότερο ἐκπλατωνίζει τὸν Χριστιανισμό». Ὁ αὐτὸς Σεργκέϊ Χορούζι, ἀκολουθώντας τὸν π. Γεώργιο Φλορόφσκι, ὀρθῶς διαπιστώνει: «Τὸ στοιχεῖο τῆς ἀμέσου Θεοκοινωνίας (ἐν Χριστῷ), ἡ τάση τοῦ χριστοκεντρισμοῦ... καθόλου δὲν εἶναι ἐκφρασμένα στὸν Φλορένσκι, καὶ εἶναι παντελῶς ξένα καὶ τελείως ἀσύμβατα μὲ τὴ μεταφυσική του». Ἐλλείπει «τὸ δόγμα περὶ ὑποστατικῆς ἐνώσεως τῆς Θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (τὸ ὁποῖο ἀφ' ἑαυτοῦ τὰ πάντα περιλαμβάνει καὶ περιέχει, καὶ δὲν ὑπάρχει καμμία θέση, οὔτε ἀνάγκη γιὰ τὴ «Σοφία», οὔτε γιὰ οἰονδήποτε ἄλλον «μεσίτη» μεταξὺ Θεοῦ καὶ κόσμου - προσθέτουμε ἐμεῖς). «Σὲ ὀλόκληρο τὸ περιεχόμενο τοῦ Στύλου τοῦ ΠΦ, πρακτικῶς ἀπουσιάζει παντελῶς τὸ χριστολογικὸ θέμα, ἀπουσιάζει τὸ Πρόσω-

21. Ἴδου καὶ τεκμήριο ὅτι ὁ νεαρὸς Ἰουστίνος Πόποβιτς διδάχθηκε ἀπὸ τὸν Ἁγ. Ἀθανάσιο, καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν Φλορένσκι. Ἀκριβῶς αὐτὰ τὰ χρόνια, ὅταν διάβαζε τὸν Στύλο, ἀλλὰ καὶ τοὺς Ἁγίους Πατέρες, στὴν Ὁξφόρδη καὶ στὴν Ἀθήνα, καταγράφει στὸ μπλοκάκι του τὰ ἑξῆς: «ὑποστατικὴ ἔνωσι ἀνθρωπίνης φύσεως μὲ Θεϊκὴ ἐν Προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ: ἐνάγει σὲ πεποίθησι, ὅτι φύσι ἀνθρωπίνη φθαίνει στὴν ὀριστικὴ τῆς ὑποστατικότητι μόνον ἐν τῷ Θεανθρώπῳ, ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ ἔσχατο, τελειωτικὸ στάδιο φύσεως ἀνθρωπίνης. Σὺν Χριστῷ ἀναληφθέντι - ἀνάληψι ἀνθρώπου: αἰώνιος παρουσία ἐν Ἁγίᾳ Τριάδι: τριαδοποίησι καὶ νοηματοποίησι τοῦ ἀνθρώπου: ἐσχάτη δικαίωσι ἀνθρώπου ἐν ὑποστατικῇ ἐνώσει μὲ Θεάνθρωπον. Ἐντεῦθεν ὄλον πολίτευμα ἡμῶν περιπολεῖ ἐν οὐρανοῖς, ὅπου Χριστὸς κάθηται ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς (Φιλ. 3,20): ἐδῶ κέντρο ἡμετέρας προσωπικότητος, ἐδῶ κέντρο γνωσεολογικὸ καὶ ἠθικὸ καὶ κοινωνιολογικὸ: ἐδῶ ἐκθέωσι ἀνθρώπου, εὐθεΐα-ἀναμάρτητος φύσι του < ἐδῶ ἄνθρωπος μόνον ἀνθρώπινος, μόνον φυσικός, καθότι θεόμορφος, χριστόμορφος, τριαδοειδής: ἐδῶ μόνον δυνατὴ αἰώνιος κριτηριολογία < ἐνότητι ὑποστατικῆ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου=κριτήριον Πρόσωπον Χριστοῦ: ἀναστηθὲν, ἀναληφθὲν < ἔσαι, αἰώνιος ἐν καὶ αὐτὸ < ἔσαι αἰώνιον κριτήριον Θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ἐξισορροπητῆς Θεοῦ μὲ ἀνθρώπου, ὁποῖον ἁμαρτία ἀνισορρόπησε, καθιστώντας ἀνθρώπον ἐγωκεντρικὸ κριτήριον πάντων. < Θεανθρωπότητα - θεμέλιο καὶ περιφέρεια καὶ αὔξησι ἀληθοῦς ἐπιγνώσεως Πρόσωπον Θεανθρώπου - κριτήριον ἀναλλοίωτο < γιὰ Θεὸν Θεῖο, γιὰ ἄνθρωπον ἀνθρώπινο. Ὅλον νόημα ἀνθρώπου < συσσωματωθῆναι Χριστῷ καὶ δι Αὐτοῦ τριαδοποιηθῆναι. Διὰ πάντων διαναγάζει καὶ ἐπὶ πάντων δεσπάζει Πρόσωπον Θεανθρώπου, ὧ ἐδόθη πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς» (Μτ. 28,18 Ῥωμ. 1,4). (Μπλοκάκι: «Μοναχὸς Ἰουστίνος, Ὁξφόρδη-Ἀθήνα», σελ. 69 - ὑπὸ ἐκδοσιν).

πο τοῦ Χριστοῦ²². Ἀλλά, στήν πίστη καί θεολογία τῆς Ἐκκλησίας, μόνον ὁ Χριστός εἶναι *Θεάνθρωπος*, καί ἐν τῷ Θεανθρώπῳ Χριστῷ Σαρκωθέντι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐδόθη ἀπό τοῦ Πατρός, δι' Υἱοῦ, ἐν Πνεύματι –σὸν κόσμον καί τὸν ἄνθρωπον, καί τὴ σύμπασαν κτίση, ἢ Ὁδός, ἢ Ἀλήθεια καὶ ἢ Ζωή. Ἡ Σοφιολογία τοῦ π. Παύλου Φλορένσκι, ὅπως ἐξ ἄλλου καί τοῦ π. Σεργίου Μπουλγκάκοφ, εὐρίσκεται ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀπαξ παραδοθείσης τοῖς Ἁγίοις πίστεως (Ἰούδα 1,3), δηλαδή ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ –τοῦ Στύλου καί ἐδραϊώματος τῆς Ἀληθείας, μὲ τὸν ὅποιον *Στῦλον* δὲν μπορεῖ νὰ συμβιβαστεῖ ὁ *Στύλος* τοῦ Φλορένσκι.

Δὲν εἶναι ἄνευ λόγου τὸ ὅτι μέχρι καί ὁ μέγας φίλος τοῦ Φλορένσκι –καί ὁ ἴδιος, ὑπὸ τὴν ἐπιρροή του, σοφιολόγος– π. Σέργιος Μπουλγκάκοφ, σημειώνει (κατὰ Μάϊο τοῦ 1922): «Τὸ *Στῦλος καί ἐδραϊώμα τῆς Ἀληθείας*, καθὼς τώρα βλέπω καθαρά, εἶναι δουλεμένο, πράγματι... σὰν στυλιζάρισμα τῆς ὀρθοδοξίας (Μπερντιάγιεφ). Θυμᾶμαι, ὁ π. Παῦλος μοῦ ἔγραψε κάποτε ὅτι αὐτὸς ἔχει τὴ δική του (*ὑπογράμμιση δική μας*) ἰδέα ὀρθοδοξίας καί, πράγματι, στὸ βιβλίον αὐτὸ ὑπάρχει ἡ προσωπικὴ του ὀρθοδοξία, ἡ δική του σκέψη περὶ αὐτῆς. Καί ἡ ὀρθοδοξία του –μὲ τέτοια ἀπελπιστικότητα ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἀδιαλυτότητος καί, φαίνεται, ἀδιαλυσιμότητος τοῦ ἀποκρυφισμοῦ, τοῦ νεοπλατωνισμοῦ, τοῦ γνωστικισμοῦ, δὲν εἶναι ἡ ἱστορικὴ Ὀρθοδοξία, δὲν εἶναι καί ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ὀρθοδοξία... Ὁ π. Παῦλος εἶναι αἰνίγμα αἰνιγμάτων, καί γιὰ τὸν ἑαυτό του αἰνίγμα εἶναι, ἴσως τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον, τὸ πιὸ σημαντικὸ/ὑπαινικτικὸ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, πὺν ὑπῆρξαν ποτέ· ἐπειδὴ μέσα του διασταυρῶνεται λαβύρινθος ὁδῶν, ἡ συνείδηση καί οἱ κρίσεις του εἶναι μοναδικές, ἀλλὰ καί πάλι δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ φωνὴ τῆς Ἐκκλησίας»²³.

* * *

22. *Ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Φλορένσκι*, Τόμσκ 1999, σ. 137, 91, 94, 131, 132.

23. Σ. ΜΠΟΥΛΓΚΑΚΟΦ, *Αὐτοβιογραφικὲς σημειώσεις. Ἡμερολόγια*. Ἄρθρα. Ὁρέλ, 1998, σ. 105-107 (παράκειται σὸ *Φλορένσκι: pro et contra*, σ. 708). – Δὲν ἀναφέραμε ἐπιτήδες τὴν αὐστηρὴν κριτικὴν τοῦ π. Γ. Φλορόφσκι γιὰ τὸ βιβλίον αὐτὸ τοῦ π. Π. Φλορένσκι (βλ. π.χ. *Ὁδὸς τῆς Ρωσικῆς θεολογίας*, Ymca-Press, Paris 1938· 4η ρωσικὴ ἔκδοσις, σσ. 493-498), ὅπου, μεταξὺ ἄλλων, ὁ Φλορόφσκι λέγει, ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ φίλοι θεολόγοι, Φλορένσκι καί Μπουλγκάκοφ, «συναντήθηκαν στὴ διδασκαλία περὶ Σοφίας», δηλαδή στὴν Σοφιολογία. – Στὸ ἐφετινὸ 1^ο τεῦχος τῆς *Θεολογίας* (τ. 1.84, Ἰαν.-Μάρτ. 2013, σσ. 25-92) δημοσιεύθηκε ἐκτενὲς ἄρθρον τοῦ Brandon

Ὁ Παῦλος Φλορένσκι ὑπῆρξε ἄνθρωπος βαθύς («προσελεύσεται ἄνθρωπος - και καρδιά βαθεῖα», *Ψαλμ.* 63,7), βαθειά θεοδιψής και θεονοσταλγός. Διήλθε ἀργαλέα και ἀβυσσαλέα ὁδὸ μέχρι τὸν Θεόν («ἄβυσσος ἄβυσσον ἐπικαλεῖται», *Ψαλμ.* 41,8), και τοῦτο εἶναι μεμαρτυρημένο και μέσα στο βιβλίο *Στῦλος*. Ἦταν κατὰ φύση φιλόσοφος, ἀλλὰ πέρασε και ἀπὸ σπουδῆς θεολογίας στη Θεολογική Ἀκαδημία. Ἔγινε και ἱεροουργός τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Ἀγωνίστηκε και πάλαψε μίαν ὁλόκληρη ζωή. Πορεύθηκε και τὸν ἀγῶνα τῆς ἀσκήσεως, τῶν δακρύων και τῆς μετανοίας (ἂν και στὸν *Στῦλο* δὲν ὑπάρχει τὸ θέμα τῆς μετανοίας, ὅπως οὔτε τὰ θέματα τῶν Ἁγίων Μυστηρίων, τῆς Ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, σειρὰ οὐσιωδῶν θεμάτων ἐκ τοῦ *Συμβόλου τῆς πίστεως*, καθὼς και τὸ ἀγιοτριαδολογικό-χριστολογικό θέμα τῆς Ἐκκλησίας, ἐνὼ ὑπάρχει σειρὰ θεμάτων σχεδὸν ἀσχέτων). Ὑπῆρξε και σύζυγος και γεννήτωρ θεοσδότων τέκνων. Κάτι ἀπὸ τὴ φιλοσοφηση και θεολογία του ἔμεινε, και παρέμεινε μέχρι σήμερα, στο πρωτόλειο βιβλίο *Στῦλος τῆς Ἀληθείας*, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὅλα μέσα στο βιβλίο αὐτὸ Ἀλήθεια. Διότι ἔχει και σφάλματα, και πλάνες, ὅπως εἶναι ἡ ἰδέα τῆς *Σοφίας*. Τὸ σφάλμα αὐτὸ ἀργότερα δὲν τὸ διόρθωσε²⁴, τὸ ὁποῖο, ἀπ' ὅσο βλέπουμε, τοῦ ὀμίχλωνε τὸ μοναδικὸ Πρόσωπο τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ Λόγου και Σοφίας τοῦ Πατρός, τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ, ὁ Ὅποιος σαρκωθείς ἐκ Πνεύματος Ἁγίου και Μαρίας τῆς Παρθένου Θεοτόκου, ἔγινε για ὅλον τὸν κόσμο, και ὅλους τοὺς κόσμους (πὺ θὰ ἔλεγε ὁ π. Ἰουστίνος), εἰδικὰ δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, τὸ μοναδικὸ και συνολικὸ πλήρωμα Πίστεως και Ζωῆς και Ἀληθείας, και πάσης Χάριτος τῆς Πεντηκοστῆς και τῶν Ἑσχάτων, τὴν ὁποία τὸ Παράκλητον Πνεῦμα ἤδη ἐνθάδε και νῦν χαρίζει ἡμῖν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὡστόσο, ὁ Φλορένσκι τὴ σοφιανική του πλάνη δὲν τὴν προπαγάνδισε οὔτε τὴ διέδωσε, οὔτε κανέναν ἀπὸ τὸν πιστὸ λαὸ ἀποπλάνησε. Γι' αὐτὸ και οὔτε καταδικάστηκε, οὔτε ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία χωρίστηκε και ἀπομακρύνθηκε. Τὴ χριστοποίησή του, πιστεύουμε, τὴ βίωσε, με τὸ δῶρο τοῦ ἰδίου

Gallagher, ὅπου πολὺ ἔντεχνα, ἀλλὰ δυστυχῶς πολὺ ἐπιπόλαια, ὁ ἀρθρογράφος προσπαθεῖ νὰ δείξει τὴν πλήρη ἐξάρτηση τοῦ π. Γ. Φλορόφσκι ἀπὸ τὸν Σ. Μπουλγκάκοφ, και διὰ τὴν «Σοφιολογία» του. Τὸ ὅλο θέμα τῶν σχέσεων Μπουλγκάκοφ-Φλορόφσκι τὸ μελέτησα εἰς βάθος κατὰ τὴν παραμονή μου στὸν Ἅγιο Σέργιο (1968-1971), ἀλλὰ ἡ ἐργασία αὐτὴ ἔμεινε μέχρι σήμερα ἀνέκδοτη. Νὰ προσθέσω και τὸ ὅτι κατὰ τὴ συνάντηση, και ἐν μέρει συμβίωση, τῶν πατέρων Γεωργίου Φλορόφσκι και Ἰουστίνου Πόποβιτς, τὸν καιρὸ τῆς κατοχῆς στη Σερβία (1941-44), οἱ δύο θεολόγοι συμφωνοῦσαν πλήρως, ἐν σχέσει με τὴν Σοφιολογία τοῦ π. Σ. Μπουλγκάκοφ. Αὐτὰ θὰ δημοσιευθοῦν, σὺν Θεῷ, σὲ εἰδικὸ τόμο για τὸν Ἅγιο πατέρα Ἰουστίνου τὸν Νέο.

τοῦ Πατρὸς, διὰ τοῦ Χριστοῦ, ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ, μὲ τὸν μαρτυρικό ὑπὲρ Χριστοῦ θάνατο. Σὺν Αὐτῷ εὐρίσκεται τώρα ἐν τῇ Βασιλείᾳ τῶν Οὐρανῶν, μὲ τόσους Νεομάρτυρες τῆς ἀγαπημένης αὐτοῦ καὶ ἡμῶν Ρωσσίας καὶ τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδοξίας. (Δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν ἐντάχθηκε στὰ Δίπτυχα τῶν Νέων Μαρτύρων στὴ Ρωσικὴ Ἐκκλησία). Μένει ἢ διὰ βίου, σταυροαναστάσιμος ὁδὸς τοῦ Γολγοθᾶ του, σὰν ὁδὸς χριστιανοῦ φιλοσόφου καὶ θεολόγου, σοφοῦ ὁ ὅποιος, πιστεύουμε, εἶναι τελικῶς δεδικαιωμένος ἐν τῇ Σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ – ἐν Χριστῷ Σταυρωθέντι καὶ Ἀναστάντι.

Ἀρχὲς Νηστείας τοῦ Πάσχα, 2013

24. Οὔτε σκόπευε, ὅπως σαφῶς φαίνεται ἐξ ἐπιστολῆς του στὸν Ν. Ν. Γλουμπακόφσκι, ἀπὸ 20-26. 10. 1917 ἀπὸ τὸ Σέργκιεφ Ποσάντ. //Βέσνικ ΡΣΧΔ, 159/1990, σ. 177-8.